

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM
GİRİŞLERİNİN İSTİHDAM
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Ceren CÖMERT

2215011010

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU

Bandırma 2024

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM
GİRİŞLERİNİN İSTİHDAM
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ceren CÖMERT

2215011010

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU

Bandırma 2024

ETİK BEYAN SAYFASI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (11/09/2024)

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİNİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ceren CÖMERT

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıtlığı yaşandığı için yeterli düzeyde yatırımlar yapılamamaktadır. Yatırımların az olması sonucunda da bu ülkelerde üretim düzeyi de düşük kalmaktadır. Üretim düzeyinin düşük olmasına bağlı olarak da iş gücüne talep olmamaktadır. Bu da istihdam olanaklarının sınırlı düzeyde kalmasına yol açmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler 1980’li yıllarda yaşanan serbestleşme politikaları sonucu uluslararası sermayeden faydalanabilme imkânına kavuşmuştur. Uluslararası sermaye hareketlerinin bir türü olan doğrudan yabancı yatırımlar özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arzu ettikleri bir yatırım olarak dikkat çekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye sermaye yanında teknoloji, teknik ve yönetim bilgisi gibi üretim sürecini olumlu etkileyecek unsurları da getirmesi sermaye kıtlığı yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Söz konusu bu fırsatlardan biri de ülkenin yatırım düzeyinde bir artış beklentisinin olmasıdır. Yatırımlardaki artışın üretim sürecinde bir artışa yol açacağı ve buna bağlı olarak da ülkedeki istihdam düzeyinde artış yaşanacağı düşünülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkeye yeni bir firma kurmak, faaliyetteki bir firmayı satın almak ve faaliyetteki bir firmaya ortak olmak gibi çeşitli türlerde giriş yapabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların farklı türlerinin olması istihdam üzerinde yol açacağı etkilerin hem yönünü hem de boyutunu farklılaştırabilmektedir.

Bu tez çalışmasında 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde 2000-2022 dönemine ilişkin veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak panel regresyon ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda ilgili ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların istihdamı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım, İstihdam, Panel regresyon analizi

ABSTRACT

THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS INFLOWS ON EMPLOYMENT

Ceren CÖMERT

Due to capital shortages in underdeveloped and developing countries, adequate levels of investment cannot be achieved. As a result of the low levels of investment, the production levels in these countries also remain low. The low level of production leads to a lack of demand for labor, which in turn results in limited employment opportunities. Underdeveloped and developing countries gained the opportunity to benefit from international capital as a result of the liberalization policies of the 1980s. Foreign direct investment, a form of international capital movement, is particularly attractive to underdeveloped and developing countries as a desired investment. Foreign direct investment brings not only capital but also elements that positively affect the production process, such as technology, technical expertise, and management knowledge, offering significant opportunities for underdeveloped and developing countries experiencing capital shortages. One of these opportunities is the expectation of an increase in the country's investment levels. It is believed that an increase in investments will lead to an increase in the production process, and consequently, an increase in the employment level in the country. Foreign direct investment can enter a country in various forms, such as establishing a new company, acquiring an existing company, or partnering with an existing company. The different types of foreign direct investment can lead to varying impacts on employment, both in terms of direction and magnitude.

In this thesis, the impact of foreign direct investment on employment was analyzed using data from 22 upper-middle-income countries for the period 2000-2022. Panel regression and the Dumitrescu and Hurlin panel causality test methods were employed as the analysis techniques. The analysis revealed that foreign direct investments negatively affect employment in the respective countries. Additionally, evidence was found indicating a bidirectional causality relationship between foreign direct investment and employment.

Keywords: Foreign direct investment, Employment, Panel regression analysis

ÖNSÖZ

2022 yılında alanımla ilgili bilgi birikim ve tecrübelerimi arttırmak amacıyla başladığım yüksek lisans yolculuğumu bu tez ile noktalamış bulunmaktayım. Bu yolda yanımda olan herkese teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Tez yazım sürecinde desteğini benden esirgemeyen, bilgileriyle sürecimi aydınlatan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU'na, lisans ve yüksek lisans süreçlerimde öğrettikleriyle tez sürecime büyük katkı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Musa BAYIR'a ve hayatım boyunca beni her daim destekleyen, her fedakârlığı yapan canım ailem ve kıymetli arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum.

Ceren CÖMERT

Bandırma, 2024

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	5
1.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	7
1.1.1. Ortak Girişim	7
1.1.2. Şirketler Arası Satın Alma ve Birleşmeler	7
1.1.3. Stratejik Birleşmeler	8
1.1.4. Yeni Tesis Kurma	8
1.1.5. Montaj Sanayi	9
1.1.6. Yap-İşlet-Devret	9
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Teoriler	9
1.2.1. Ürün Dönemleri Teorisi.....	9
1.2.2. İçselleştirme Teorisi.....	10
1.2.3. Eklektik Paradigma.....	11
1.2.4. Oligopolistik Tepki Teorisi.....	12
1.2.5. Modern Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri	13
1.2.5.1. Yatay Entegrasyon Yatırımları.....	13
1.2.5.2. Dikey Entegrasyon Yatırımları	13
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri.....	14

1.3.1. İtici Faktörler	14
1.3.2. Çekici Faktörler	14
1.3.2.1. Ekonomik Faktörler.....	16
1.3.2.2. Politik Faktörler.....	17
1.3.2.3. İş Ortamı Faktörleri	18
1.4.Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları.....	18
2. İSTİHDAM	19
2.1. İstihdamın Tanımı	19
2.2. İstihdam Türleri.....	20
2.2.1. Tam İstihdam	20
2.2.2. Eksik İstihdam	20
2.2.3. Aşırı İstihdam	21
2.3. İstihdam ile İlgili Teoriler	21
2.3.1. Klasik İstihdam Teorisi.....	21
2.3.2. Keynesyen İstihdam Teorisi	22
2.3.3. Monetarist İstihdam Teorisi.....	23
İKİNCİ BÖLÜM	24
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: TEORİK VE	
AMPİRİK ÇERÇEVE	24
1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ.....	24
2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNİ KONUSALAN	
AMPİRİK ÇALIŞMALAR	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	39
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ:	
EKONOMETRİK ANALİZ.....	39
1. EKONOMETRİK YÖNTEM.....	39
1.1. Panel Veri Analizi	39
1.2. Panel Regresyon Modelleri	40
1.2.1. Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model)	40
1.2.2. Rassal Etkiler Modeli (Random Effects Model).....	41
1.2.3. Havuzlanmış Regresyon Modeli (Pooled Regression Model).....	41

1.3. Panel Veri Analizinde Model Tercihi	42
1.3.1. Hausman Testi	42
1.3.2. F Testi	43
1.3.3. Breusch ve Pagan Lagrange Çarpan Testi	43
1.4. Panel Data Dirençli Tahmincileri	44
1.4.1. Huber, Eicker ve White Tahmincisi	44
1.4.2. Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi	45
1.4.3. Parks ve Kmenta Tahmincisi	45
1.4.4. Beckz ve Katz Tahmincisi	45
1.4.5. Driscoll ve Kraay Tahmincisi	46
1.5. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi	46
2. EKONOMETRİK MODEL	46
3. VERİ SETİ	47
4. TAHMİN SONUÇLARI	50
4.1. Birim Kök Testi Sonuçları	50
4.2. Model Sonuçları	51
4.2.1. Hausman ve Breusch ve Pagan LM Testi Sonuçları	51
4.2.2. Rassal Etkili Model İçin Tahmin Sonucu ve Sağlamlık Testleri	52
4.3.3. Rassal Etkili Modelin Dirençli Standart Hatalarla Tahmin Sonucu	54
4.3.4. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları	55
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	62

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Çekici Faktörler.....	15
Tablo 2.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Ev Sahibi Ülkenin İstihdamı Üzerindeki Etkileri.....	26
Tablo 3.1. Değişkenlerin Tanımları.....	49
Tablo 3.2. 22 Üst Orta Gelirli Ülkeler.....	49
Tablo 3.3. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	50
Tablo 3.4. Birim Kök Testi Sonuçları	51
Tablo 3.5. Hausman Testi Sonuçları	51
Tablo 3.6. Breusch ve Pagan LM testi Sonuçları	52
Tablo 3.7. Rassal Etkiler Modelinin Tahmin Sonuçları	52
Tablo 3.8. Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları	53
Tablo 3.9. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları	54
Tablo 3.10. Otokorelasyon Testi Sonuçları.....	54
Tablo 3.11. Arellano, Froot ve Rogers Model Tahmin Sonuçları.....	55
Tablo 3.12. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları	56

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EKK	: En Küçük Kareler
FMOLS	: Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler
GEKK	: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
VAR	: Vektör Otoregresyon
DB	: Dünya Bankası

GİRİŞ

Bretton Woods sisteminin 1970’li yılların başında çöküşüyle beraber sermaye hareketlerine ilişkin kontroller de ortadan kalkmıştır. Bu doğrultuda da 1970’li yıllarda uluslararası sermaye ilk olarak gelişmiş ülkeler arasında serbest bir şekilde dolaşım imkânına kavuşmuştur. 1980’li yıllarla birlikte ise küreselleşme sürecinin hızla yayılması ve teknoloji alanında meydana gelen değişim ve gelişmelerle birlikte dünya ekonomileri arasında entegrasyon süreci başlamıştır. Söz konusu gelişmelere bağlı olarak uluslararası sermaye sadece gelişmiş ülkelere özgü bir olgu olmaktan çıkarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için de önemli bir konu haline gelmiştir. 1980’li yıllarda yaşanan entegrasyon süreci ile birlikte tüm dünya ekonomilerinde serbestleşme politikaları hız kazanmış ve böylece uluslararası sermaye dünya ekonomileri arasında hızla ve büyük hacimlerde yaygınlık göstermeye başlamıştır.

Sermaye tüm dünya ekonomilerinde eşit dağılıma sahip değildir. Özellikle gelişmiş ülkelerde sermaye bol iken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ise sermaye kıtlığı yaşanmaktadır. Bu noktada sermaye sahipleri sermayelerinden daha yüksek kazanç elde etme fırsatlarını arama çabası gösterirken, sermaye kıtlığı yaşayan ülkeler ise küresel sermayeden faydalanabilme çabası göstermektedir. Uluslararası sermayenin serbest bir şekilde dolaşım imkânı bulması ile sermayeyi arz eden ve sermayeyi talep eden ülkeler bu süreçten önemli kazanımlar elde edebilmek için yoğun uğraşlar vermişlerdir.

Serbestleşme politikalarının ve teknolojinin sunmuş olduğu kârlı yatırım olanaklarının hazırlanmış olduğu ortam, sermaye sahiplerine sahip oldukları sermayeyi farklı ülkelerde farklı yatırım alanlarında değerlendirebilme olanağı sağlamıştır. Böylece sermaye sahipleri kârlı yatırım fırsatlarından yararlanmak için çeşitli risk unsurlarını göze alarak portföy çeşitlendirmesi ile sermayelerini farklı ülkelere yönlendirerek daha yüksek kazanç sağlamaya çalışmışlardır. Öte yandan serbestleşme politikaları ile dünya ekonomileri ile entegre olan ve sermaye kıtlığı yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise ihtiyaçları olan sermayeyi dış kaynaklardan temin etme yoluna gitmişlerdir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunları arasında ekonomik büyüme, kalkınma ve işsizlik ön plana çıkmaktadır. Söz konusu bu sorunların temel nedeni ilgili ülkelerdeki üretim düzeyinin düşük seviyelerde seyretmesidir. Üretim düzeyinin düşük

seyretmesinde etkili olan temel faktör ise yatırım düzeyinin düşük olmasıdır. Yatırımların düşük düzeyde olmasının arkasında yatan temel sorun ise ülkedeki sermaye birikiminin yetersizliğidir. Bu noktada ekonomik büyüme, kalkınma ve işsizlik olguları ile sermayenin doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sermayenin kıt olmasına bağlı olarak yeterli düzeyde yatırım yapılamaması sonucunda arzu edilen üretim gerçekleştirilememektedir. Üretimin düşük düzeyde kalması sonucunda ise istihdam azalmakta, çıktı miktarı düşmekte, ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleştirilememektedir. Bu çerçevede sermaye istihdam artışının, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanabilmesi için önemli bir dinamik olarak görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekteki ülkeler uluslararası sermaye hareketliliği bağlamında küresel sermayeden faydalanabilme imkânı bulmuşlar ve bu kapsamda hukuki, politik ve ekonomik anlamda yabancı yatırımcıyı özendirici ve teşvik edici çeşitli uygulamalarla küresel sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek için rekabet içine girmişlerdir. Bu süreçte küresel sermayeyi kendi ülkelerine çekebilen ülkeler uluslararası sermaye hareketliliğinden önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bu bağlamda uluslararası sermaye hareketliliğinin sermayesini arz eden taraf ile sermayeyi talep eden tarafa önemli avantajlar sağladığını söylemek mümkündür.

Uluslararası sermaye bir ülkeye fiziki sermaye yatırımı bir diğer ifadeyle doğrudan yabancı yatırım şeklinde girebileceği gibi finansal sermaye yatırımı şeklinde de girebilmektedir. Yabancı sermaye yatırımcısı yapacağı yatırımın özelliğine, faaliyet alanına ve beklentilerine göre sermayesini fiziki olarak veya finansal olarak değerlendirmektedir. Küresel sermayeden faydalanmak isteyen az gelişmiş ve gelişmekteki ülkeler de hangi alanda yatırıma ihtiyacı varsa, ilgili yatırım türüne uygun bir yatırım ortamını oluşturmaya çalışmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri genel olarak ülke ekonomisinde faiz oranı, döviz kuru, enflasyon, istihdam, ekonomik büyüme gibi çeşitli temel makroekonomik göstergeleri etkileyebilmektedir. Söz konusu etki olumlu da olumsuz da görülebilmektedir. Uluslararası sermaye hareketlerinin ekonomi üzerinde göstereceği etki yapılan yatırımın türüne göre farklılık arz edebilmektedir.

Uluslararası sermaye hareketi türlerinden olan doğrudan yabancı yatırımlar özellikle az gelişmiş ve gelişmekteki ülkeler için son derece önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, bir yatırımcının bağlı olduğu ülke dışındaki yabancı bir ülkede

yeni bir şirket kurmak, faaliyette bulunan bir şirketi satın almak veya faaliyette bulunan bir şirkete ortak olmak amacıyla gerçekleştirilen uluslararası sermaye hareketidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte ülkeye sermaye girişi yanında üretim sürecini olumlu yönde etkileyecek teknoloji, teknik bilgi, işletme ve yönetme bilgisi transferi de gerçekleşmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar yatırımcısına yönetime katılma ve kontrol yetkisi de sağlamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar sermaye ve teknolojik unsurları içermesinden dolayı içsel büyüme teorilerine göre ekonomik büyüme sürecinde önemli bir dinamik olarak görülmektedir. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar borç yaratmadığı ve uzun vadeli bir uluslararası sermaye hareketi türü olmasından dolayı az gelişmiş ve gelişmekteki ülkelerin arzuladıkları bir yabancı yatırım olarak dikkat çekmektedir.

Yukarıda belirtilen bilgiler çerçevesinde bu tez çalışmasında 22 üst orta gelir grubu ülkelere yönelik gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2000–2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırımların 22 üst orta gelir grubu ülkelerindeki istihdama olan etkisi analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak panel regresyon ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımların 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde istihdam üzerinde yol açacağı etkiler bağlamında ilgili ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların önemine ve etkin bir şekilde yönetimine ilişkin politika çıkarımlarında bulunulacak olmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tez çalışması aşağıda belirtilen üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam olgularına ilişkin kavramsal açıklamalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak doğrudan yabancı yatırımların tanımı, türleri, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin teoriler ve doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Daha sonra istihdamın tanımı, türleri ve istihdamla ilgili teorilere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdama ilişkin teorik ve ampirik literatüre ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. İlk olarak doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin teorik çerçevesi açıklanmıştır. Daha sonra ise doğrudan

yabancı yatırımlar ile istihdam ilişkisinin ampirik olarak araştırıldığı literatürdeki çalışmaların sonuçları aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde ise doğrudan yabancı yatırımların 22 üst orta gelir grubu ülkelerindeki istihdama olan etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak ampirik yönteme ilişkin bilgiler sunulmuş, daha sonra ise analiz için oluşturulan model ve veri seti hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son olarak da ampirik analizden elde edilen bulgular sunularak yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM:

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam kavramları incelenmiştir. Bu kapsamda kavramlara ilişkin tanımlar, kavramların türleri ve kavramlara yönelik teoriler hakkında bilgiler verilmiştir.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) en basit tanımıyla bir ülkeye fiziki olarak yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Bir başka tanımda DYY, yatırımcıların faaliyetlerini sınır ötesine taşımak amacıyla yabancı ülkelerde yeni firma kurması, yabancı ülkelerdeki mevcut firmaları satın alması veya bu firmalara ortak olması şeklinde gerçekleştirdikleri yabancı yatırımlardır (Seyidoğlu, 2020: 656-660).

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü'ne (OECD) göre DYY bir ülkedeki yerleşiklerin başka ülkede fiziki yatırımda bulunarak uzun vadeli gelir elde etmesi olarak tanımlanmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2013). Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yaptığı tanımda ise DYY, bir ekonomide yerleşik bulunan yatırımcının yabancı bir ekonomideki şirketlerin yönetiminde uzun vadeli var olması şeklinde ifade edilmektedir (IMF, Annual Report 1994). Bir diğer tanımda ise DYY, başka bir ülkedeki firmayı satın alma ya da firma sermayesine ortak olma şeklinde yapılan ve bu doğrultuda sermayenin yanında teknoloji ve işletme konusundaki uzmanlığını da beraberinde getiren yatırımlardır (Karluk, 1983: 14-19). DYY, yapıldığı ülkedeki ilgili varlıkları yönetmek veya yeni varlıklar edinmek amacıyla gerçekleştirilen yatırımlar olarak da nitelendirilmektedir (Naude ve Krugell, 2007: 1223-1233).

DYY, uzun vadeli, fiziki sermayenin yanı sıra teknolojik ve yönetsel birikim de içeren yatırımlardır. Bu yatırımların gerçekleşmesinde çok uluslu şirketler (ÇUŞ) kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü DYY genel olarak ÇUŞ aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. DYY, ÇUŞ'nin gelişmesi ve sınır ötesi faaliyetler gerçekleştirmesiyle doğrudan ilgilidir. Bu şirketler ana merkezlerine bağlı olarak farklı ülkelerde şubelere sahip işletmelerdir (Seyidoğlu, 2020: 656-660). Söz konusu şirketlerin

ana merkezleri genelde gelişmiş bir ülkede olup amaçları dünya çapında kâr maksimizasyonu sağlamaktır (Ongun, 2001: 324).

Bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım sayılabilmesi için söz konusu yatırımı gerçekleştiren yatırımcının şirket yönetiminde en az %10 düzeyinde söz hakkının olması gerekmektedir (Kahveci ve Terzi, 2017: 135-154). DYY, %50'den fazla hak sahipliği durumunda bağlı ortaklıklar, %10 ile %50 arasında hak sahipliği durumunda iştirakler, %100 hak sahipliği durumunda ise şube olarak adlandırılmaktadır (IMF, 2019: 3).

DYY, 1980'li yıllara kadar sadece gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken sonrasında az gelişmiş ülkeler (AGÜ) ile gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) arasında yoğunlaşmıştır. Böylece AGÜ ve GOÜ sermaye açıklarını gelen DYY ile karşılama imkânı bulmuşlardır (Erçakar ve Güvenoğlu, 2018: 349-356). Öte yandan AGÜ ve GOÜ kalkınmaları için gerekli olan kaynağa, teknolojiye ve yönetim bilgisine DYY ile kavuşmuşlardır (Çalışkan, 2003: 80-106).

DYY, hammadde kaynaklarının bol olduğu, faizlerin düşük, ekonomik yapının güçlü ve emeğin ucuz olduğu ülkeleri tercih etmektedir. Ayrıca DYY uzun vadeli yatırımlar oldukları için herhangi bir belirsizlik ve kriz anında kısa sürede ülkeyi terk edemezler (Şener, 2013: 1-26). Bu nedenle AGÜ ve GOÜ açısından daha istikrarlı katkı sağlayacak bir yabancı sermaye türünü ifade etmektedir.

DYY sahip oldukları özellikleri ile ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. DYY ile ülkeye sermaye yanında teknoloji, yönetim bilgisi, know-how ve teknik bilgi transferi de sağlanmış olmaktadır. Ülkeye bir taraftan sermaye girişinin yaşanması diğer taraftan üretim süreci üzerinde olumlu etkiler gösterecek olan teknolojinin ve teknik bilginin ülkeye girişi ile ülkede üretim sürecinde yeni bir dinamizm yaşanması beklenmektedir. Bu süreçinde üretimde verimliliği arttıracak beklenmektedir. Ayrıca DYY özellikle yeni bir firma kurma şeklinde ülkeye geldiği durumda yeni bir üretim sürecinin başlayacak olmasının istihdam üzerinde olumlu etkiler göstereceği düşünülmektedir. Öte yandan DYY ile yatırımın yapıldığı ülkenin uluslararası alandaki iş birliklerinde artış beklenmektedir. Bunun yanında DYY sonucu yatırımın geldiği ana ülke ile yatırımın yapıldığı hedef ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde de olumlu gelişmelerin yaşanması öngörülmektedir (Imad, 2002: 77-82; Akyol, 2013: 3-30).

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Literatürde doğrudan yabancı yatırım türleri çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Söz konusu başlıklar; ortak girişim, şirketler arası satın alma ve birleşmeler, stratejik birleşmeler, yeni tesis kurma, montaj sanayi ve yap-işlet-devret olarak sıralanabilmektedir (Kılıç Görmezöz, 2007: 17).

1.1.1. Ortak Girişim

Ortak girişim kurabilmek için iki ya da ikiden fazla şirket bir araya gelerek finans, pazarlama, üretim vb. gibi önemli konularda anlaşma sağlar (Aydıntan, 2009: 189-202). Bu yatırım daha çok uluslararası firmalarla yerel firmalar arasında gerçekleşen bir yatırım türüdür. Böylece uluslararası firma yerel firma sayesinde o ülkenin pazarına ilişkin kilit bilgilere sahip olur. Burada doğru yerel firma ile girişimde bulunmak, o firmayla ortak hedefler belirlemek önemlidir (Deniz, 2002: 37-40). Her firma hammadde, teknoloji, yönetim, finansal kaynak vb. açılardan farklı avantajlara sahip olabilir. Firmalar bu avantajları birleştirerek riski azaltmaktadırlar (Kurtaran, 2007: 367-382). Ortak girişimlerde şirketler tüzel kişiliklerini kaybetmezler. Mevcut varlıklarını devam ettirirler (Kanat, 2023: 9-11). Ortaklık, kârı kapsadığı gibi borçları ve zararları da kapsamaktadır. Taraflardan biri ortaklıktan ayrılmak istediğinde ilgili şirketteki tüm hisselerini satmalıdır (Boone ve Kurtz, 2019).

Yatırımcılar, yerel firmaların deneyimlerinden yararlanmak, yasal düzenlemeler konusunda yardım almak, vergi yükünü azaltmak gibi amaçlarla ortaklık ilişkisi kurarlar. Aynı zamanda bu ortaklık piyasalara daha kolay erişmeyi sağlar. Ortaklık sebebiyle yerel firmanın kamusallaşma riski azalır (Seyidoğlu, 2020: 720-721).

1.1.2. Şirketler Arası Satın Alma ve Birleşmeler

Satın almalar bir ülkedeki yatırımcının yabancı ülkede faaliyetteki bir firmayı satın alması şeklinde gerçekleşir. Eğer satın alma belli bir hisse alınarak gerçekleşmişse bu, o şirkete ortak olduğu anlamına gelir (Kara, 2019: 8). Satın alma olarak gerçekleşen yatırımlarda firmalar yatırımı gerçekleştirdiği ülkedeki müşteri, kaynak, tesis ve altyapı gibi varlıklara sahip olur. Dolayısıyla yatırımlar hızlı gerçekleşir (Shenkar ve Luo, 2007: 17-19).

Birleşmeler, firma evliliği diye de adlandırılan bir doğrudan yabancı yatırım türüdür. Birleşmelerde firmalar kendi tüzel kişiliklerini kaybederek ve mevcut kaynaklarını ortaya koyarak tek bir çatı altında birleşirler (Kurtaran, 2007: 367-382). Yani yeni bir tüzel kişilik ortaya çıkar. Birleşen şirketler arasında teknoloji ve tecrübe aktarımı olur. Buradaki temel amaç şirketi daha güçlü bir pozisyona getirmek ve verimliliği arttırmaktır (Kara, 2019: 8). Birleşmeler ile firmalar güçlerini birleştirerek rekabet avantajı, ölçek ekonomisinden yararlanma gibi faydalar da sağlar. Öte yandan birleşmelerin işletmenin kontrolünün kaybedilmesi, kültür farklılıkları sebebiyle anlaşmazlık yaşanması gibi dezavantajları da bulunmaktadır (Ayaz, 2018: 11-30).

1.1.3. Stratejik Birleşmeler

Stratejik birleşmelerde firmalar birbirlerinin hisse senetlerini değiştirir ve böylece karşı şirkette söz sahibi olurlar. Fakat bu işlemlerin stratejik birleşme sayılması için sadece hisse senedi değişmek yeterli değildir. Bunun yanında ortak mal ve hizmet üretimi, pazarlama anlaşmaları, piyasada birbirlerini temsil etme gibi eylemler de gerekmektedir (Kurtaran, 2007: 367-382). Bu birleşmede şirketler kendi kimliklerini kaybetmezler sadece belli amaçlar için iş birliği yaparlar (Akgöbek, 2011: 21). Stratejik birleşmeler firmaların maliyetlerini düşürmesine ve yeni pazarlara açılmasına olanak verir (Uslu, 1997: 19-23). Yani firmalar karşılıklı olarak birbirinin ileri düzeyde olduğu konulardan yararlanır. Bu konular araştırma ve geliştirme (AR-GE), pazarlama gibi faaliyetlerdir. Şirketlerin stratejik birleşmeleri tercih etmelerindeki en büyük sebep piyasada rekabet edebilmek ve şirketlerini koruyabilmektir (Binatlı, 2019: 9-25). Stratejik birleşmelere örnek olarak franchising, bölge acenteleri ve lisans verilebilir (Demir, 2023: 14).

1.1.4. Yeni Tesis Kurma

Yeni tesis kurma şeklinde gerçekleşen yatırım türünde mülkiyetin tamamı ana şirkete aittir (Akyol, 2013: 3-30). Bir başka deyişle yatırımcı, yabancı bir ülkede yeni bir tesis açmıştır. Bu tür yatırımlar yeşil alan yatırımı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu yatırımlar diğer yatırımlara göre daha yüksek katma değer potansiyeline sahiptir ve bu nedenle ev sahibi ülkelerin arzu ettikleri yatırımlar arasında başta gelmektedir. Yatırımcılar için ise bu yatırımların maliyetinin ve riskinin yüksek olması, ev sahibi ülkenin sosyo-ekonomik durumunun çok daha önemli olması, firmanın gittiği ülkede

herhangi bir bilgi ve tecrübeye sahip olmaması gibi etmenlerden dolayı diğer yatırım türlerine göre avantajı daha düşüktür (Yıldırım, 2010: 6-13).

1.1.5. Montaj Sanayi

Montaj sanayi modelinde kullanılması gereken ara malları ana firma sağlamakta, bu parçaların birleştirilmesi ise ev sahibi ülkede yapılmaktadır. Bu şekilde kurulan firmalar gerekli hammadde ve parçaları ana firmadan alıp montajını yapmaktadır. Eğer parçalar düşük maliyetli ve basit bir teknolojiyle üretiliyorsa ana firmadan temin yerine ilgili ülkelerde üretimi sağlanabilmektedir (Manisalı, 1975: 143). Montaj sanayi yatırım türü daha çok otomotiv sektörüne ilişkin sanayide görülmektedir. Firmalar bu yatırım türü ile GOÜ'deki ucuz iş gücünden yararlanmayı ve pazarlarını genişletmeyi amaçlamaktadır (Altınışik, 2006: 15).

1.1.6. Yap-İşlet-Devret

Yap-işlet-devret yatırımları kamu ve özel sektörün iş birliği ile gerçekleşen yatırımlardır. Devletin bazı harcamaları bütçeden karşılaması mali yükü arttırır. Yap-işlet-devret yatırımları ile amaçlanan devletin mali yükünü azaltmaktır. Bu yatırım şeklinde proje için gerekli fonların karşılanması, projenin hazırlanması, işletilmesi için öncelikle bir konsorsiyum oluşturulur. Sonra da yerli bir firmayla iş birliği yapılır. Bir süre işletilen şirket nihayetinde kamuya devredilir (Seyidoğlu, 2020: 676).

Yabancı yatırımcı da bu işletmeler üzerinde hak sahibidir. Yabancı yatırımcılardan kamuya devir işleminin gerçekleşmesi için ilgili yatırımcılara döviz karşılığı ödeme yapılır (Seyidoğlu, 2020: 612). Karayolları, havaalanları, demiryolları, köprüler vb. gibi yapımlar yap-işlet-devret yatırımlarına örnek teşkil etmektedir.

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Teoriler

Literatürde DYY'leri açıklayan teoriler; ürün dönemleri teorisi, içselleştirme teorisi, eklektik paradigma, oligopolistik tepki teorisi ve modern doğrudan yabancı yatırım teorileri olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir (Kara, 2019: 10-17).

1.2.1. Ürün Dönemleri Teorisi

Raymond Vernon'un geliştirmiş olduğu ürün dönemleri teorisi, bir ürünün buluşundan, artık standart bir ürün haline dönüşmesine kadar geçen aşamaları inceler.

Teoriye göre ürün üç temel safhaya sahiptir. Bu aşamalar, ürün buluşu, ürün olgunlaşması ve ürünün standart hale gelmesidir (Akdoğan, 2007: 35).

İlk aşama olan ürün buluş aşamasında ürün icat edilen firma tarafından üretilir. Ürün yeni olduğu için herhangi bir ikameye sahip değildir. Dolayısıyla firma bir rekabetle karşılaşmaz, tekel gücündedir. Bu aşamada firma henüz sadece iç piyasaya yönelik üretim yapmaktadır (Çakmakçı, 2018: 12-13).

İkinci aşama olan ürün olgunlaşması aşamasında ürün artık diğer üreticiler tarafından da keşfedilmiş, talep artışı yaşanmış ve onlar da üretime başlamıştır. Üretime başlayan firmalar ilgili ürünün hammaddesine sahipse düşük maliyetli bir üretim yapıp rekabet konusunda avantaj sağlar. Dolayısıyla buluşu gerçekleştiren firmanın kârı azalmaya başlamıştır (Afşin, 2005: 91-117). Bu aşamada ürünün yurt dışına ihracatı da başlar.

Üçüncü ve son aşama olan ürünün standart hale gelmesi aşamasında ürünü keşfeden firmanın ürün üzerindeki kontrolü çok azalmıştır. Ürün rahatlıkla taklit edilebilir hale gelmiştir (Agarwal, 1980: 739-773). Bu süreçte firma, maliyetlerini düşürmek için emeğin ucuz olduğu ülkelere doğrudan yabancı yatırım yapmaya başlar.

Özetle, bu teoriye göre DYY'nin nedeni, firmanın ucuz emekten faydalanarak maliyetlerini düşürme arzusu ve teknolojik avantajlarını devam ettirme düşüncesidir (Vernon, 1966: 190-270).

1.2.2. İçselleştirme Teorisi

Buckley ve Cason tarafından ortaya atılan içselleştirme teorisine göre firmalar piyasadaki risklerden doğan maliyetleri azaltmak amacıyla doğrudan yabancı yatırım yaparlar. Rekabetin yoğun olduğu ortamda firmalar üretimde kullanacağı girdileri üreten firmaları şirket içinde toplar yani içselleştirme yaparlar (Yapraklı, 2010: 15).

İçselleştirme teorisine göre firmalar, üretim süreçlerinin verimini olumsuz etkileyecek vergi, tarife, sübvansiyon gibi dışsallıkların etkilerinden kurtulmak için üretim faaliyetleriyle ilgili olarak doğrudan yabancı yatırım yaparak bu piyasaları içselleştirirler (Yıldırım, 2010: 26). Firmaların yaptığı içselleştirmeler, kendilerine özgü olan üstünlüklerini korumak, riskin dağıtılması ve bir malın tüm üretim aşamalarını içeren yatırımlar olmak üzere üç grupta toplanır (Öztürk, 2004: 110-128).

Firmalar genişlemeye gittiklerinde üretimin devamlılığı AR-GE, pazarlama, reklam vb. unsurlara da bağlıdır (Şatıroğlu, 1984: 23-28). Piyasadaki eksik rekabet koşullarından dolayı bu faaliyetleri toparlamak belli bir zaman gerektirmekte ve aynı zamanda maliyetli olmaktadır. Bu sebeple firmalar dış pazara gitmektedir. Yani bu içselleştirme doğrudan yabancı yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Burada firma faydasını dış pazardaki aksaklıklardan sağlamaktadır (Pekcan, 2022: 1431-1458). İçselleştirmeye karar verilirken, dış pazarın yapısına, bölgedeki siyasi, coğrafi ve ekonomik faktörlere, firmanın yönetimine özgü faktörlere dikkat edilmektedir (Buckley ve Casson, 1976: 1-10).

İçselleştirmeler ile firmalar üretimlerinin tüm aşamalarını kendileri gerçekleştirmekte böylece bu aşamalardaki kâr da şirkete kalmaktadır. Bu durum şirketin büyümesini sağlayıp dışa bağımlı olmasını engellemektedir (Root, 1997). Aynı zamanda içselleştirmeler sayesinde, piyasadaki belirsizlikler son bulmakta, firma fiyat farklılaştırması uygulayıp güç kazanabilmekte ve üretim süreçleri yönetilebilmektedir (Buckley ve Casson, 1976: 1-10).

1.2.3. Eklektik Paradigma

Eklektik paradigma teorisi (OLI), John Dunning tarafından ortaya atılmıştır. Firmalar doğrudan yabancı yatırım kararını verirken sahip olduğu üç avantaja dikkat etmelidir. Bunlar mülkiyet (ownership), konum (location) ve içselleştirme (internalization) avantajlarıdır (Dunning, 2000: 163-190).

Doğrudan yabancı yatırım kararı veren firma diğer firmalara göre mülkiyet avantajına sahip olmalıdır. Buna göre firmanın tecrübe, büyüklük, kalite, sermaye, teknoloji, yönetim, gibi işletmeye özgü sahiplik avantajlarını barındırması gerekmektedir (Güngördü ve Yılmaz, 2016: 1003-1020). Böylece firma girdiği pazarda belli rekabet üstünlüğü sağlamaktadır (Burca, Brown ve Fletcher, 2004: 1-15).

Sahip olunması gereken bir diğer avantaj ise konum üstünlüğüdür. Firmalar yatırımlarını nerede gerçekleştireceğine karar verirken bu bölgenin sağladığı birtakım avantajları göz önünde bulundurur. Bu durumda ucuz işçilik, sağlanan vergi avantajları, firmanın ana konumu ile yatırım yapacağı konum arasındaki mesafe, yatırım yapılan ülkenin doğal kaynak zenginliği, girilen pazarın büyüklüğü, altyapının güçlü olması,

taşıma maliyetleri vb. gibi avantajlara bakılarak karar verilir (Çavuşgil, Knight ve Riesenberger, 2007: 375).

Sahip olunması gereken son avantaj ise içselleştirme avantajıdır. Firmanın kendine ait faaliyetleri elinde tutmasına ve korumasına içselleştirme denir. Yani firmalar varlıklarını, yatırım yapılan ülkeye lisans olarak ya da franchising olarak kullanırmak yerine bizzat kendileri o piyasada bulunmaktadırlar. Bu durum üretim sürecini daha güvenli ve kontrollü hale getirmektedir (Dunning, 1995: 461-492).

Eğer firmalar yalnızca mülkiyet avantajına sahipse ihracat yapmayı tercih edeceklerdir. Mülkiyet ve içselleştirme avantajına sahip firmalar ise ilgili ülkede sadece dağıtım ve satış yapacak bir şirket kuracaktır. Mülkiyet ve konum avantajına sahip firmaların, ilgili ülkeyle lisans anlaşması yapma yolunu tercih etmesi daha kârlıdır. Eğer firma, üç avantaja da sahipse doğrudan yabancı yatırım yapmayı tercih edecektir (Pedersen, 2003: 1-27).

1.2.4. Oligopolistik Tepki Teorisi

Oligopolistik tepki teorisi, Fredrick Knickerborker'in Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) firmalar üzerinde yaptığı analizler sonucu ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelere yönelik DYY Knickerborker'a göre oligopolistik bir tepki sonucu ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2010: 6-13). Teoride firmaların doğrudan yabancı yatırım yapma gibi bir planı varsa bu yatırımlarını rakip firmaların planlarına göre gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (Tekeli ve İlkin, 1987: 22).

Oligopolistik tepki teorisine göre firmalar karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdır. Çünkü oligopolistik piyasalarda az sayıda firma bulunur ve dolayısıyla bir firmanın satış, üretim, fiyat gibi konular üzerinde aldığı kararlar diğer firmaları da etkilemektedir (Knickerborker, 1973: 7-9). Firmanın yapacağı yatırımlar da diğer firmaların benzer tepki vermesine neden olmaktadır. Yani hâkim firmanın doğrudan yabancı yatırımda bulunması sonucunda diğer firmalar da herhangi bir kayba uğramamak ve rekabette geri kalmamak amacıyla aynı yerde ve sektörde yatırım yapmaktadır (Efe, 2002: 40-45). Öncü firmanın yaptığı yatırımlar saldırı yatırımları olarak adlandırılmaktadır. Öncü firmayı takip eden firmaların yaptığı yatırımlara ise savunma yatırımları adı verilmektedir (Knickerborker, 1973: 7-9).

1.2.5. Modern Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

Modern doğrudan yabancı yatırım teorileri, yatay ve dikey entegrasyon yatırımları olarak ikiye ayrılmaktadır. İkisi arasında hangisinin tercih edileceği ülkelerin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir (Aizenman, 2003: 585-601).

1.2.5.1. Yatay Entegrasyon Yatırımları

Firmaların, ürettikleri mal ve hizmetleri yeni yerlerde üretmesine yönelik gerçekleştirmiş oldukları yatırımlar yatay entegrasyon yatırımları olarak adlandırılmaktadır. Bu yatırımlarda iki hususa dikkat edilmektedir. İlki ölçek ekonomileri, ikincisi ise ticaret yapma maliyetleridir. Firmalar bu iki durumu karşılaştırmakta ve ona göre bir karara varmaktadır. Eğer ana firma ile doğrudan yabancı yatırım yapılması planlanan ülke arasında gümrük tarifeleri gibi ticari engeller fazla ve taşıma maliyetleri yüksekse yatırımlar, ticarete tercih edilir. Tam tersinde ise ilgili ülke ile ticaret yapmak daha mantıklı hale gelecektir (Göver, 2005: 8).

Yatay entegrasyon yatırımlarına karar veren firmalar ticaretten doğan maliyetlerden kurtulur ve söz konusu piyasada daha aktif olma, tüketici tercihlerini daha iyi saptama, pazara yakın bir üretim tesisine sahip olma gibi avantajlara sahip olmaktadır (Protsenko, 2003: 16-19).

1.2.5.2. Dikey Entegrasyon Yatırımları

Dikey entegrasyon yatırımları, üretimin aşamalarının farklı ülkelerde gerçekleştirildiği yatırımlardır. Bu yatırım türüne yönelmenin amacı ülkeler arasında doğan girdi fiyat farklılıklarından yararlanmaktır. Üretimin emek yoğun aşamalarında ucuz iş gücüne sahip ülkeler tercih edilirken, sermaye yoğun aşamalarında ise teknolojik ve AR-GE faaliyetleri yönünden yetkin ülkeler tercih edilmektedir. Firmaları bu yatırım türüne sürükleyen etkenler, ucuz iş gücü, kaynak ve hammadde bolluğu gibi faktörlerdir (Braconier, Norback ve Urban, 2002: 8).

Bu yatırım türünde firmalar üretimin her aşamasında kendileri faaliyette bulunurlar. Dikey entegrasyon yatırımlarının en çok tercih edildiği sektörler petrol, kimya gibi sektörlerdir (Karluk, 1983: 14-19).

Dikey entegrasyon yatırımları geriye dönük yatırımlar ve ileriye dönük yatırımlar şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Geriye dönük dikey entegrasyonda firmalar hammadde ve girdi temini için yatırım yapmaktadır. İleriye dönük dikey entegrasyonda ise firmalar ürettikleri mal ve hizmetlere pazar bulma amacıyla yatırım yapmaktadır (İlgin, 1988: 253).

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

DYY'nin belirleyicileri itici ve çekici faktörler olarak sınıflandırılabilir. DYY'nin gerçekleşebilmesi için ana ülkede sermayenin ülkeden çıkışına neden olacak itici faktörlerin, hedef ülkede ise sermayenin ülkeye gelişini teşvik edici ve özendirici çekici faktörlerin bulunması gerekmektedir (Candemir, 2009: 659-675). Aşağıda itici ve çekici faktörlere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

1.3.1. İtici Faktörler

İtici faktörler dış dünyadaki iktisadi gelişmelerden dolayı sermayenin ana ülkeden çıkışını ifade etmektedir. İtici faktörlerden ilki bölgesel ticaret anlaşmalarıdır. Bölgesel ticaret anlaşmaları ile piyasa büyür ve yatırımlar daha kârlı hale gelir. Bu anlaşmalar ile koruma faaliyetleri de aşıldığı için birlik içinde yatırımlar artış gösterir (Aktan, 2000: 29-37). Yani pazar büyüklüğünün artması, ticaret ve yatırım faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılması yatırımları daha kârlı hale getireceği için DYY'yi olumlu etkiler (Motta ve Norman, 1996: 757-783).

Bir diğer itici faktör ise kârlılığın düşmesi ve faiz oranları arasındaki farklılıklardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki faizlerin yüksek olması yatırımcıları çeken bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Yüksek faizler yüksek getiri imkânı sunmakta ve bu imkânı sunan ülkelere yatırımcıların talebi artmaktadır (Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1993: 2).

1.3.2. Çekici Faktörler

ÇUŞ'nin doğrudan yabancı yatırım kararı verirken ki en önemli amaçları yüksek getiri elde etmektir. ÇUŞ kâr maksimizasyonunu sağlamak adına yatırım yapmayı düşündükleri ülke için birtakım unsurlara dikkat ederler ve buna göre yatırım yapacakları ülkeyi ve sektörü belirlerler (Kılıç Görmezöz, 2007: 22-26). Bu unsurlar 1998 yılında

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) hazırlamış olduğu raporda ekonomik, politik ve iş ortamı faktörleri şeklinde sınıflandırılmıştır.

Yüksek enflasyon, beşerî sermaye, dünya piyasalarıyla aktif bir iletişim halinde olmak, kamu açıkları, reel faizler vb. koşullar da ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen diğer faktörler arasında yer almaktadır (Kılıç Görmezöz, 2007: 22-26).

Tablo 1.1'de DYY'leri belirleyen çekici faktörler ve bu faktörlerin alt unsurları verilmiştir.

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Çekici Faktörler

Belirleyen Faktörler	Alt Unsurlar
Ekonomik Faktörler	▪ Pazar büyüklüğü ve kişi başına düşen milli gelir ▪ Piyasa büyümesi ▪ Bölgesel ve küresel pazarlara giriş imkânı ▪ Ülkedeki tüketici tercihleri ▪ Hammadde ▪ Ucuz ve niteliksiz iş gücü ▪ Nitelikli iş gücü ▪ Gelişmiş teknoloji, yenilikçi olmak ve diğer değerler ▪ Altyapı ▪ Verimlilik ▪ Maliyetler
Politik Faktörler	▪ Ekonomik, sosyal ve politik açıdan istikrar ▪ Özelleştirme ▪ Vergi politikası ▪ Sermaye girişine ilişkin yasalar ▪ Pazar işleyiş ve yapısına ilişkin politikalar ▪ Ticaret politikası ▪ Yabancı ortaklarla anlaşma standartları
İş Ortamı Faktörleri	▪ Yatırım teşvikleri ▪ Yatırım promosyonları ▪ Sosyal etkenler ▪ Yatırım sonrası hizmetler

Kaynak: (UNCTAD, 1998)

Tablo 1.1'de sınıflandırılan ekonomik, politik ve iş ortamı faktörlerinin alt unsurlarından bazılarına ilişkin açıklamalar aşağıda sunulmuştur.

1.3.2.1. Ekonomik Faktörler

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir belirleyici olan ekonomik faktörler Tablo 1.1’ de belirtilen alt unsurlardan oluşmaktadır. Bu kısımda ekonomik faktörlerin alt unsurlarının bir kısmı açıklanmıştır.

İş Gücü Maliyetleri ve Verimlilik: İş gücünün ucuz olması DYY’yi olumlu etkileyen bir unsurdur. Burada ülkedeki sendikalaşma oranı ön plana çıkmaktadır. Eğer ülke yüksek bir sendikalaşma oranına sahipse ücretler de bir o kadar yüksek olmaktadır. Bu sebeple de doğrudan yabancı yatırım girişleri bundan olumsuz etkilenmektedir (Kurtaran, 2007: 367-382). Bunun yanı sıra verimli bir iş gücüne sahip olunması da DYY’yi çeken bir unsurdur (Kara, 2019: 8). Yatırım kararı veren firmalar bu konuda gidecekleri ülke ile ilgili verimlilik analizi yapmaktadır. Verimlilik analizi doğrultusunda yatırım kararı veren firmalar gidecekleri ülkeyi belirlemektedir.

Altyapı: Ülkedeki yol, telekomünikasyon, enerji, liman vb. sistemlerin varlığı da DYY üzerinde önemli bir belirleyicidir. Bunların varlığında bir eksiklik olması üretim tesisinde üretimin aksaması, maliyetlerin yükselmesi gibi sorunlara yol açabilmektedir (Kara, 2019: 8).

Pazar Büyüklüğü ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir: Firmaların yabancı yatırım yaparken ki amaçlarından biri de yeni pazarlara açılma arzusudur. Bu sebeple DYY’nin gittiği ülkedeki piyasanın geniş olması önemlidir. Çünkü piyasa büyük olursa üretilen ürünlere de talep yüksek olur (Öztürk ve Bayar, 2016: 61-85). Piyasa büyüklüğünün ölçümü gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ile yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişleri için bir diğer önemli nokta ise kişi başına düşen milli gelirdir. Söz konusu gelirin yüksek olması tüketicinin alım gücünün yüksek olduğunu gösterir ve bu DYY için önemli bir husustur (Badur, 2019: 14-16).

Küresel Pazarlara Yakınlık: Küresel pazarlara yakınlık taşıma maliyetleri açısından önemli bir faktördür. Eğer DYY’nin yapılması planlanan ülke küresel pazarlara yakınsa taşıma giderleri de az olacak demektir ve bu DYY için çekici bir unsurdur.

Fiyat İstikrarı: Yatırımcılar sermayelerini genellikle fiyat düzeyinin istikrarlı ve düşük seyrettiği ülkelere doğru yönlendirmekte ve yatırımlarını bu ülkelerde gerçekleştirmektedir. Enflasyonun yüksek olduğu ekonomilerde piyasalardaki

belirsizlikler ve riskler artmakta ve bu da DYY'yi azaltan bir faktör olarak görülmektedir (Yıldırım, 1999: 5-6).

1.3.2.2. Politik Faktörler

Ülkedeki politik faktörler de DYY için önem arz etmektedir. Bu sebeple ülkedeki yasal düzenlemeler tutarlı olmalı ve değişken olmamalıdır. Bu kısımda politik faktörlerin alt unsurlarının bir kısmı açıklanmıştır.

Vergiler: Firmaların yatırım kararlarında etkili olan faktörlerden biri de ülkedeki vergi politikalarıdır. Çünkü vergiler şirketler için önemli giderlerdir. Vergiler konusunda şirketlere sağlanacak birtakım kolaylıklar yatırımları ülkeye çekmek için önemlidir. Bu konuda firmalarla gerçekleştirilen anlaşmalar hem kayıt altında olacağı için usulsüzlükleri önler hem de şirketler daha az vergi ödeme avantajı sağlar.

Ekonomik, Sosyal ve Politik İstikrar: Yatırım yapılması planlanan ülkede uygulanan politikaların sürekli ve tutarlı olması önemlidir (Batmaz ve Tekeli, 2007: 35-52). Çünkü politikalarda sürekli olarak değişiklik yapılması yatırımlar için risk arz eder. Bu konuda bir istikrara sahip olmak ekonomik göstergelere de pozitif yansıyacak ve dolayısıyla yatırımlar için olumlu bir beklenti yaratacaktır. Yani yatırımcı ülkeye güven duyacaktır. Bu durumda söz konusu ülkeye olan yatırım miktarının artması beklenmektedir (Tarı ve Bıdırdı, 2009: 253-268). Eğer ülkedeki istikrar bozulur ve bu durum göstergelere de olumsuz yansır söz konusu ülkeye olan doğrudan yabancı yatırım girişi azalacaktır (Çinko, 2009: 117-131).

Özelleştirme Politikaları: Küreselleşme ile birlikte ülkeler birçok sektörü özelleştirmiştir. Bu konuda devletlerin amacı ekonomideki kendi paylarını indirmek ve piyasanın rekabete dayalı şekilde işlemlerini sağlamaktır (Özel, 2018: 35-37). Piyasanın serbest şekilde işlemesi de DYY için çekici bir faktör olmaktadır.

Sermaye Girişine İlişkin Yasalar: Ülkelerin sermaye girişine ilişkin belirlediği yasalar da DYY için önem teşkil etmektedir.

Bürokratik İşlemler: Ülkedeki idari işlerin uğraştırıcı ve çok zaman alan türden olması DYY'yi etkileyen bir diğer faktördür. Yavaş işleyen bir idari yapı yatırımlardan vazgeçilmesine sebep olabilmektedir (Candemir, 2009: 659-675).

1.3.2.3. İş Ortamı Faktörleri

İş ortamı faktörleri ülkelerin sosyal ve kültürel açıdan bu yatırımı yapmaya uygun olmasıyla ilgili faktörlerdir. Yatırım sonrası yararlanılacak hizmetler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu faktörler de DYY için önem arz etmektedir.

Yatırım Teşvikleri: Dünyada ticaretin serbestleşmesinden sonra ülkeler küresel yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için çeşitli teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır (Özel, 2018: 35-37). Bu kapsamda doğrudan yabancı yatırım yapacak firmalara teşvikler, indirimler ve ayrıcalıklar sağlanır. Bunlara örnek olarak firmalara sağlanan düşük faizli kredi imkânları, firma çalışanlarının sosyal güvenlik primlerine yapılan teşvikler gösterilebilir (Kara, 2019: 8).

Sosyal Etkenler: Doğrudan yabancı yatırım kararının belirlenmesinde yatırım yapılacak ülkedeki sosyal ve kültürel yapının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Söz konusu ülke ile yatırım sahibi ülke arasındaki ahlaki, dinsel, eğitim düzeyi vb. konulardaki benzerlikler doğrudan yabancı yatırım kararında olumlu bir etki yaratabilir. Eğer DYY gelişmiş bir ülkeden az gelişmiş bir ülkeye ya da gelişme yolundaki bir ülkeye yapılacaksa sosyal ve kültürel anlamda ülkelerin birbirine yakın hale gelmesi için çeşitli projeler tasarlandığı ve gerekli imajı sağlamak için reklamlara önem verildiği görülmektedir (Kara, 2019: 8).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları

DYY'nin ülke ekonomileri için hem avantajları hem de dezavantajları bulunmaktadır. Söz konusu bu avantajlar ve dezavantajlar aşağıda belirtilmiştir (Seyidoğlu 2020: 616-620).

DYY'nin avantajları şu şekilde özetlenebilir.

- DYY, döviz kurundaki oynaklıklardan diğer sermaye hareketlerine kıyasla daha az etkilenmektedir. Bu durum DYY'leri daha istikrarlı bir yatırım türü olarak ön plana çıkarmaktadır.
- DYY, ülkelerin gelirine ve sermaye birikimine pozitif katkı sağlamaktadır. Bu yatırımlar sahip oldukları pazar kapasitesi sayesinde ülkelerin ihracat oranlarında artış yaratmakta ve geliri olumlu etkilemektedir.

- DYY, ülkelerin vergi gelirlerini attırmaktadır.
- DYY, ilgili ülkeye teknoloji, altyapı hizmetleri, teknik ve yönetsel bilgileri de taşımaktadır. Bu faktörler üretim düzeyi artışı ve ekonomik büyümenin hızlanması açısından önemli faktörlerdir. Ayrıca yarattığı üretim düzeyi artışı ülkedeki iş hacmini genişletmekte ve dolayısıyla istihdam seviyesi de artmaktadır.
- DYY, giriş yaptığı piyasada kalite ve fiyat açısından rekabeti arttırıp tüketiciyi olumlu etkileyecek gelişmelere yol açabilmektedir.

DYY'nin sebep olabileceği dezavantajlar ise şu şekilde özetlenebilir.

- Ülkelerdeki önemli sektörlerin doğrudan yabancı yatırımda bulunan yabancı yatırımcıların elinde olması, ekonomiyi yabancı şirketlerin denetimi altına alma tehlikesi taşımaktadır.
- Yerli firmalar, doğrudan yabancı yatırımda bulunan firmaların sahip olduğu teknolojik ve teknik avantajlar karşısında rekabet edemeyip piyasadan çekilmek durumunda kalabilmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımda bulunan yabancı firmaların AR-GE faaliyetlerini kendi ülkesinde gerçekleştirip yarattığı teknolojiyi ilgili ülkede kullanması, ülkeyi teknolojik anlamda dışa bağımlı hale getirebilmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımda bulunan yabancı firmaların üstün teknolojiyle üretim yaparken yerli firmaların geleneksel yöntemlerle üretim faaliyetlerine devam etmesi durumu ülkedeki ekonomik bütünlüğün bozulmasına neden olabilmektedir.

2. İSTİHDAM

Çalışmanın bu bölümünde istihdam, istihdam türleri ve istihdamla ilgili teorilere yer verilmiştir.

2.1. İstihdamın Tanımı

Ülkedeki mevcut iş gücünün iktisadi faaliyetlerde çalışmasına istihdam denir (Savaşır, 1999: 30). Bir diğer tanımda istihdam “çalışma isteği ve gücü bulunan kişilerden ücret karşılığında hizmet alınmasıdır”. Başka bir tanımda ise istihdam, ülkedeki mevcut

emek faktörünün ekonomik faaliyetlerde kullanılmasını ifade etmektedir (Özgüven, 1996: 399).

İstihdam, üretim sürecindeki girdilerden biri olan emek faktörü olarak da tanımlanabilir. Bir başka tanım ile istihdam, üretim aşamalarında emek faktöründen faydalanılmasıdır (Ayaz, 2018: 11-30).

Dar anlamda istihdam, bir ülkedeki iktisadi faaliyetlere katılabilecek durumda olan emek gücünün, bu faaliyetlerde kullanılma miktarıdır. Geniş anlamda istihdam, bir ülkede var olan üretim faktörlerinin kullanılma derecesidir. Yani istihdamın dar anlamında sadece emek kavramına vurgu yapılırken, geniş anlamında ise diğer üretim faktörleri de vurgulanmaktadır (Cam, 2003: 33-37).

2.2. İstihdam Türleri

İstihdam kavramı, tam istihdam, eksik istihdam ve aşırı istihdam olmak üzere üç şekilde incelenebilir. Bu kavramlar ülkedeki mevcut iş gücünün ne kadarının ekonomik faaliyetlerde kullanıldığı ile ilgilidir (Unay, 1996: 207).

2.2.1. Tam İstihdam

Üretim faktörlerinin tamamının üretimde kullanılması durumuna tam istihdam denir. Tam istihdam durumunda hiçbir üretim faktörü atıl halde değildir. Bu durumda ülkede bulunan mevcut iş gücünde isteyen herkes iş bulabilmektedir. Bir diğer tanımıyla tam istihdam, toplam iş gücü talebi ile toplam iş gücü arzının eşit olduğu noktadır (Unay, 1996: 207-208).

Tam istihdam düzeyindeki ülkenin üretim düzeyi en üst safhaya ulaşmış durumdadır. Dolayısıyla milli gelir de en üst seviyeye ulaşmış olmaktadır. Bu seviyeye ulaşan ekonomide üretimi daha fazla arttırmak için emek verimliliğinin artırılması ya da yatırım miktarının yükseltilmesi gerekmektedir (Unay, 1996: 207-208). Tam istihdam durumu genelde ekonomilerin ulaşamayacağı bir seviyedir. Bu sebeple ülkeler eksik istihdam halindedir (Dirimtekin, 1981: 200-217).

2.2.2. Eksik İstihdam

Üretim faktörlerinin hepsinin üretim sürecinde kullanılmayıp bir kısmının atıl pozisyonunda kalması eksik istihdam olarak tanımlanmaktadır. Ülkedeki çalışma isteği

bulunan iş gücü iş bulamamaktadır. Çünkü üretim faktörlerinin tamamı kullanılamamakta ve piyasada iş gücü talebi eksikliği bulunmaktadır (Dirimtekin, 1981: 199). Eksik istihdam durumunda olan ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarı olması gerekenin altında kalmaktadır. Dolayısıyla ülkedeki refah azalmakta ve ülkede kaynak israfı görülmektedir (Gediz ve Yalçınkaya, 2000).

2.2.3. Aşırı İstihdam

Ekonomi tam istihdam düzeyinde olduğu halde iş gücüne ve üretim faktörlerine olan talebin karşılanamaması durumuna aşırı istihdam denir (Eyüboğlu, 2003: 12). Aşırı istihdam düzeyinde iş gücü normal çalışma sürelerinden daha fazla çalışmakta ve üretim faktörleri de tam istihdam düzeyinin daha da üstünde kullanılmaktadır. Aşırı istihdam durumunda üretilen mal ve hizmetler toplam talebin altında kalmaktadır (Pekin, 1993: 112-123).

2.3. İstihdam ile İlgili Teoriler

İstihdam ile ilgili teoriler temelde Klasik ve Keynesyen yaklaşım üzerinden incelenir. Klasikler ve Neo-klasiklere göre ekonomi her daim tam istihdam düzeyinde dengededir. 1929 Buhranı'na kadar geçerli olan bu görüş, o dönemde yaşanan ekonomik krizler sebebiyle geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü krizi açıklamada Klasik görüş yetersiz kalmıştır.

Klasik teoride pek fazla yer bulamayan istihdam kavramı kriz sonrası Keynes tarafından ön plana çıkarılmıştır. Klasiklere karşı eleştirel bir bakış sergileyen Keynes, 1936 yılında yayınlamış olduğu “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” isimli kitap ile birlikte Klasik görüşün öneminin azalmasına sebep olmuştur (Akbulut, 2009: 54-58).

2.3.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik görüşe göre emek piyasası, emek arz edenler ile emek talep edenlerin kesiştiği tam istihdam noktasında dengededir. Bu dengeyi bozacak herhangi bir durum yaşandığında ekonomi yine kendi kendine dengeye yani tam istihdam düzeyine ulaşacaktır. Yani devlet tarafından ekonomik işleyişe herhangi bir müdahaleye gerek yoktur.

Tam istihdam dengesinde arz ya da talepte ortaya çıkan eksik ya da fazlalıklar Say Yasası'nda belirtilen “her arz kendi talebini yaratır” düşüncesinin de desteklediği gibi kendiliğinden giderilecektir (Küçükkalay, 2011: 236-238).

Klasik teoride ücretler, emek arzının ve talebinin eşitlendiği tam istihdam denge noktasında oluşmaktadır. Bu görüşte toplam talepteki yetersizlik işsizliğe sebep olmamaktadır (Pekin, 1993: 106).

Klasikler tam istihdamın iki faktöre bağlı gerçekleştiğini düşünürler. İlki faiz oranlarıdır. Faiz oranları yatırımların tasarruflara eşit olduğu denge noktasında oluşur. İkincisi ise ücretlerdir. Ücretler, emek arzı ile emek talebinin eşit olduğu noktada belirlenir (Özgüven, 1996: 399).

2.3.2. Keynesyen İstihdam Teorisi

Keynes'e göre istihdam hacmini belirleyen faktör efektif talep düzeyidir. Mal ve hizmetleri satın alabilmek için yeterli paranın olmasına efektif talep denilmektedir. Dolayısıyla ekonomide talep yetersizliği durumunda işsizlik de ortaya çıkar (Tanyeri, 1998: 29-45).

Teoride istihdamın toplam hacmi, toplam arz ve toplam talebe eşitlendiği noktada belirlenmektedir. Böylece Keynes, Klasiklerin istihdamın belirleyicilerinin fiyat ve ücretler olduğu görüşünü reddetmiş ve farklı bir bakış geliştirmiştir. Toplam talebin önemli olduğu bu görüşte, olası talep yetersizliklerinde devlet toplam talebi arttırmak için ekonomiye müdahale etmelidir. Bu şekilde istihdamdaki düşüş de önlenecektir. Devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği de Keynes'i, Klasik görüşten ayıran bir özellik olarak görülmektedir (Wallace ve Estenson, 1962: 507).

Keynesyen görüşü Klasiklerden ayıran bir başka nokta da ekonomide dengenin sağlanması için ekonominin tam istihdam düzeyinde olmasının gerekli olmadığıdır. Keynes ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini belirtmektedir. Bu görüş ile Klasiklerin “her arz kendi talebini yaratır” görüşünü benimsedikleri “Say Yasası” da Keynes tarafından reddedilmiştir (Pekin, 1993: 112-123).

2.3.3. Monetarist İstihdam Teorisi

Monetarist istihdam teorisi, Milton Friedman tarafından ortaya atılmıştır. Teoriye göre, ekonomi tam istihdam düzeyinin altındayken gerçekleştirilen bir parasal artış gelir ve üretimle birlikte fiyatlar genel düzeyini de arttırır. Hangisinin daha fazla artış göstereceği ekonominin tam istihdam denge düzeyine olan uzaklığına bağlıdır. Ekonomi, tam istihdam düzeyinden çok uzaklaşmışsa ve yüksek işsizlik söz konusuysa para arzındaki artış, üretim düzeyini fiyatların daha üzerinde arttıracaktır (Alkin, Yıldırım ve Özer, 2005: 392).

Tam istihdam denge düzeyine yaklaşıncaya para arzındaki artışlar, işçilerin çalışma saatlerinin artması vb. faaliyetler ile üretimi arttırmaya devam edecektir. Bu durumda yukarıda açıklanandan farklı olarak fiyatlardaki artış üretim düzeyinden daha fazla olacaktır (Ertek, 2008: 239).

Monetarist görüşe göre ekonomi her daim tam istihdam noktasında olamaz ve ekonomi tam istihdam seviyesindeyken mutlaka doğal bir işsizlik oranı da mevcuttur (Atan, 2000: 1).

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: TEORİK VE AMPİRİK ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam ilişkisi teorik olarak incelenmiş daha sonra ise söz konusu ilişkiyi konu alan literatürdeki ampirik çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

AGÜ ile GOÜ'deki sermaye yetersizliği bu ülkelerin ekonomik büyümelerini ve kalkınma düzeylerini olumsuz etkilemektedir. 1980'li yıllarda yaşanan serbestleşme politikaları ile küresel sermayeden faydalanma imkânına kavuşan AGÜ ve GOÜ ekonomik büyümeleri ve kalkınmaları için önemli bir fırsat yakalamışlardır. Bu süreçte söz konusu ülkelerin sermaye kısıtı sorununun çözülmesinde özellikle DYY aranan yabancı yatırım olmuştur. Çünkü içsel büyüme teorilerinde sermayenin ve teknolojinin ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde önemli etkisinin olduğuna vurgu yapılmıştır. DYY'nin hem sermayeyi hem de teknolojik unsurları içermesi AGÜ ve GOÜ'nün ihtiyaç duydukları yatırım türü olarak öne çıkmaktadır (Tütüncü ve Evlimoğlu, 2023: 1950).

AGÜ ve GOÜ'nün ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını sağlayabilmeleri ve bunu sürdürülebilir bir hale getirebilmeleri ve küresel ticaretten daha fazla pay alarak güçlü bir ekonomik yapı oluşturabilmeleri için DYY'ye ihtiyaçları vardır. Bu doğrultuda bu ülkeler 1980'li yıllarda yaşanan serbestleşme politikaları kapsamında DYY'yi kendi ülkelerine çekebilmek için yoğun çaba göstermişlerdir (Beşoluk ve Keskin, 2023: 266). Bu doğrultuda; vergi muafiyetleri, vergi indirimleri, gümrük tarifeleri, hukuki anlamda çeşitli güvenceler, rekabete ilişkin düzenlemeler, yatırımlar için alt ve üst yapı hizmetlerinin tesisi, kıt kaynakların temininde öncelik, çalışma hayatına ilişkin mevzuat değişiklikleri gibi çeşitli sübvansiyon destekleri ve politika uygulamaları ile yatırımcılar teşvik edilmeye çalışılmıştır (Sandalcılar 2012: 273-285; Narula ve Zhan, 2019: 1-25). Bu süreçte yabancı yatırımcı ise sahip olduğu sermayeyi ve teknolojiyi kendi ülkesi dışında üretim sürecine ilişkin iş gücü başta olmak üzere üretim faktörlerinin maliyetinin ucuz olduğu, hammaddenin ucuz olduğu, risk ve belirsizlik ortamının düşük olduğu,

faaliyetleri için altyapının hazır olduğu, pazar payının yüksek olduğu, iç talebin fazla olduğu, yatırıma ilişkin teşviklerinin sağlandığı, rekabet ortamının zayıf, az sayıdaki firmaların faaliyet gösterdiği ülkelere doğru DYY’de bulunarak gelirlerini arttırma strateji benimsemektedir (Dursun, 2021: 353-368; Paksoy ve Alagöz, 2024: 161-175). Böylelikle DYY şeklinde gerçekleşen sermaye hareketliliğinin sermaye sahiplerine ve sermayenin yöneldiği ülke ekonomisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

DYY, yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurma, faaliyetteki bir şirketi satın alma veya faaliyetteki bir şirketin sermayesini arttırarak şirkete ortak olma gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda yabancı ülkelere yönelik gerçekleştirilen yatırım olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu yatırımlar sadece sermaye transferi olarak nitelendirilmemektedir. Bu yatırımlar ile yabancı ülkeye sermaye yanında teknoloji, makine, işletme ve yönetime ilişkin teknik bilgi gibi transferler de söz konusudur. Ayrıca bu yatırımlar yatırımcısına ilgili şirkette yönetime katılma ve kontrol yetkisi de sunmaktadır (Bal ve Göz, 2010: 450-467).

DYY’nin hem sermaye birikimi hem de teknoloji içermesinin ülke ekonomisine olumlu katkılarının olacağı düşünülmektedir. DYY kaynakların etkin kullanımına, kaynak tahsisinde verimliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu yatırımların maliyetleri azaltıcı, verimli, etkin, kaliteli ve yüksek hacimli bir üretim sürecinin oluşumuna katkısı da vardır. Öte yandan bu yatırımlar ülkelerin uluslararası ticarete pazar alanının genişlemesine ve rekabet edebilirliğinin artmasına imkân tanımaktadır. Bu çerçevede üretim artışı ve buna bağlı olarak istihdam artışı ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler sunan DYY, AGÜ ve GOÜ için önemli bir dinamik olarak görülmektedir (Duman, 2022: 277-289).

DYY, gitmiş oldukları ülkeye sermaye ve yeni teknolojileri götürerek ülkenin üretim yapısının modernleşmesini ve dinamik hale dönüşmesini sağlayarak yatırımların artmasına ve buna bağlı olarak üretimin yükselmesine dolayısıyla ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu süreçte önemli olan DYY’nin doğru ve etkin bir şekilde ülke ekonomisinde üretim artışına yol açabilmesidir. Üretim artışı bir taraftan büyümeyi sağlarken diğer taraftan ise ülkede istihdam artışına yol açmaktadır. Nitekim üretim sürecinin en önemli faktörlerinden biri emektir. Üretim sürecinde ne kadar fazla emek kullanılırsa ülkede istihdam düzeyi o miktarda yükselecek

ve işsizlik oranları azalacaktır. İstihdam artışı da bir ekonominin büyüme sürecinde son derece önem arz etmektedir. Bu noktada DYY'nin istihdam üzerindeki etkisi de ortaya çıkmaktadır. Söz konusu etki hem doğrudan hem de dolaylı olarak görülebilmektedir. DYY'nin istihdamı ne şekilde etkileyeceği yatırımın hangi amaçla, hangi türde ve hangi sektöre yapıldığı, yatırımın yapıldığı ülkedeki teknoloji düzeyi, ülkenin rekabet gücü, beşerî sermayesi ve hükümet politikaları gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak şekil almaktadır (Golejevskaja, 2001: 97-114).

DYY, yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurmak, faaliyetteki bir şirketi satın almak ve faaliyetteki bir şirkete ortak olmak şeklinde üç farklı biçimde gerçekleşebilmektedir (Dursun, 2021: 353-368). DYY'nin söz konusu bu farklı türlerine bağlı olarak yatırımın yapıldığı ülkede istihdam üzerinde yol açacağı etkiler de farklılık arz edebilmektedir.

DYY'lerin AGÜ ve GOÜ'de iş gücü piyasalarında sağlamış olduğu en büyük olumlu katkı istihdam artışı sağlaması ve iş gücü verimliliğini arttırması olmuştur. DYY'nin yönelmiş olduğu ülkede istihdam üzerinde yol açmış olduğu etki istihdamın niceliği, niteliği ve konumuna ilişkin olarak doğrudan olumlu/olumsuz etki ile dolaylı olumlu/olumsuz etki şeklinde iki türde sınıflandırılabilir (Korkmaz ve Daştan, 2020: 260-279). Tablo 2.1'de DYY'nin istihdam üzerindeki etkileri nitelik, nicelik ve konum bağlamında doğrudan olumlu ve olumsuz etkiler ile dolaylı olumlu ve olumsuz etkiler şeklinde sınıflandırılarak gösterilmiştir.

Tablo 2.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Ev Sahibi Ülkenin İstihdamı Üzerindeki Etkileri

Etki Alanı	Doğrudan		Dolaylı	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Nicelik	Ülke sermayesine ve istihdam oranına katkıda bulunur.	Satın alma şeklinde gerçekleşen yatırımların şirkette sağladığı modernleşme iş kayıplarına sebep olabilir.	İleri ve geri bağlantılar sayesinde çarpan etkisi yaratıp yerli firmaların istihdamını arttırır.	İthalat bağılılığı ve mevcut firmaların yer değiştirmesi iş kayıplarına neden olabilir.
Nitelik	Yüksek ücret ve yüksek	Kiralamada ve tanıtım yapılırken istenmeyen	Yerli firmalara en iyi çalışma organizasyonunu	Yabancı firmalarla rekabet etmeye çalışan yerli firmalar bunu

	verimlilik sağlar.	durumlar gerçekleşebilir.	sağlama konusunda aktarım yapar.	yaparken ücretleri aşındırabilir.
Konum	İşsizliğin yüksek olduğu bölgelerde yeni iş imkânları yaratır.	Nüfusu yoğun olan bölgelerde daha fazla artış yaratıp bölgelerarası dengesizlikler yaratabilir.	Tedarikçi firmaların iş gücü arzının uygun olduğu yerlere kurulmasını ya da taşınmasını teşvik eder.	Yabancı firmalar yerli firmaları ikame edip ithalata bağlı kalırsa yerel firmaları yerinden edip işsizliğe sebep olabilir.

Kaynak: (UNCTAD, 1994: 167)

Tablo 2.1’de görüldüğü gibi DYY gitmiş olduğu ülkede nicelik, nitelik ve konum kategorilerinde istihdam üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkisini göstermektedir. Söz konusu bu etkilerin de istihdam üzerindeki yansımaları hem olumlu hem de olumsuz olabilmektedir.

Yabancı bir ülkede yeni bir işletme kurulması şeklinde gerçekleşen DYY’nin istihdamı olumlu etkilemesi beklenmektedir. Çünkü yeni bir üretim süreci başlayacak ve bu süreçte emeğe ihtiyaç duyulacaktır. Bu da ekonomide daha fazla iş gücüne ihtiyaç olacağını göstermektedir. Dolayısıyla da istihdam artışı yaşanacaktır (Pinn vd, 2011: 77-91; Bayar ve Şaşmaz, 2017: 90-96). DYY’nin yabancı ülkede faaliyetteki bir şirketi satın alması veya faaliyetteki bir şirketle ortak olmasının ise istihdam üzerindeki etkisinin sınırlı olacağı hatta istihdamı olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmektedir (Lall, 1995: 521-539, Williams, 2003: 479-497). Nitekim Vergil ve Ayas (2009), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada faaliyetteki bir şirketi satın almak ya da faaliyetteki bir şirkete ortak olma şeklinde gerçekleşen DYY’nin istihdam üzerinde sınırlı etkiye yol açtığını gözlemlemişlerdir.

DYY’nin ülkeye teknoloji ve teknik bilgi transferi sağlaması ile piyasada rekabet ortamını bozucu etkiler yaşanabilecektir. Bu durumda rekabet gücü olmayan firmalar piyasadan çekilmek zorunda kalabilecek bir diğer ifadeyle dışlama etkisi ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda istihdam olumsuz etkilenecektir. Ayrıca rekabet gücüne, teknolojiye ve teknik bilgiye sahip olan yabancı yatırımcı üretim sürecinde özellikle nitelikli iş gücünü talep edecek niteliksiz iş gücüne ise talep azalacaktır. Dolayısıyla nitelikli iş gücü istihdamı artarken niteliksiz iş gücü istihdamında ise azalışlar yaşanacaktır. Fakat bu süreçte yerli firmaların ülkeye gelen teknolojiyi ve teknik bilgiyi benimseyip taklit ederek üretim süreçlerinde kullanmaları sonucunda üretim ve verimlilik

artışı sağlanarak istihdamda artış yaşanacağı beklenmektedir (Kneller ve Pisu, 2005: 2-3; Nguyen, vd, 2020: 37-62).

Öte yandan DYY'nin emek-yoğun sektörler mi yoksa sermaye-yoğun sektörler mi yönelik gerçekleştiği istihdam üzerinde etkili olmaktadır. Söz konusu yatırımlar emek-yoğun sektöre gerçekleşiyorsa emek talebindeki artışa bağlı olarak istihdam üzerinde olumlu etkilerin ortaya çıkması beklenmektedir. Fakat DYY'ler sermaye yoğun sektörler mi yönelik gerçekleştirildiğinde ise emeğe talep azalacağı için istihdam artışı beklenmemektedir (Erdoğan, 2018).

DYY sonucu gerçekleşecek üretim sürecinde kullanılan hammadde, ara malı ve girdilerin nereden temin edildiğine bağlı olarak söz konusu yatırımların istihdam üzerinde yol açacağı etki de şekillenmektedir. Eğer üretim sürecinde kullanılan girdi yurt içi kaynaklardan temin ediliyorsa bu durumda yurt içinde tedarik zinciri genişleyecek ve üretim artışı yaşanacaktır. Bu da istihdam artışını sağlayacaktır. Fakat üretim sürecinde kullanılan girdi ithal ediliyorsa bu durumda yurt içinde tedarik zinciri olumsuz etkilenecek yeni üretim alanları daralacak ve istihdam olumsuz etkilenecektir (Knoedler, 2000: 44-47; Nguyen, vd., 2020: 37-62).

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNİ KONU ALAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

DYY ve istihdam ilişkisini inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında bu ilişki konusunda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu farklılıkta çalışmanın kapsadığı ülkeler, bu ülkelerin gelişmişlik seviyesi, farklı ekonometrik modeller kullanılması, farklı zaman dilimlerinin incelenmesi etkili olmaktadır.

Bu kısımda ilk olarak DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi ülke grupları için inceleyen çalışmalara daha sonra ise ülke özelinde inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Baldwin (1995), OECD ülkeleri üzerinde yaptığı çalışmada yeni tesisler kurma şeklinde gerçekleşen DYY'nin, DYY ile istihdam ilişkisinde önemli rol oynadığını gözlemlemiştir.

Mickiewicz vd. (2000), Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya ve Macaristan üzerinde yaptıkları çalışmada 1993-1996 dönemini gecikmesi dağıtılmış otoregresif

model (ARDL) yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda DYY'nin dört ülkede de istihdamı farklı oranlarda arttırdığını tespit etmişlerdir.

Seyf (2000), 4 AB üyesi ülkede faaliyette bulunan 401 Japon firması üzerine yaptığı çalışmada basit regresyon modelini kullanmış ve DYY'nin işsizliği azaltmada önemli bir etkisinin olmadığını kanıtlamıştır.

Hunya ve Geishecker (2005), Çek Cumhuriyeti, Polonya, Estonya, Slovakya, Macaristan, Slovenya ve Romanya ülkeleri üzerinde 1996-2001 dönemi için yapmış oldukları çalışmada panel veri analiz yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonucunda DYY'nin tüm ülkelerde istihdamı arttırdığını ortaya koymuşlardır.

Çiftçioglu vd. (2007), 9 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi üzerinde yaptıkları çalışmada panel veri analizi yöntemini kullanarak 1995-2013 dönemini araştırmışlar ve DYY'nin işsizliği arttırdığı bulgusunu saptamışlardır.

Vacaflares (2011), çalışmada 12 ülke için 1980-2016 dönemini panel veri analiz yöntemini kullanarak araştırmış ve DYY'nin 12 ülkede de istihdam yaratma konusunda pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Shaari vd. (2012), 1980-2010 dönemi için 15 gelişmekte olan ülkeyi inceledikleri çalışmada en küçük kareler (EKK) yöntemini kullanmışlar ve DYY'deki %1'lik artışın işsizliği %0.009 azalttığını tespit etmişlerdir.

Yaylı ve Değer (2012), 27 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmada panel nedensellik analizi yöntemini kullanarak 1991-2008 dönemini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda kısa dönemde DYY'den istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Mucuk ve Demirsel (2013), gelişmekte olan 7 ülke üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada 1981-2009 dönemini panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada sadece DYY'den işsizliğe doğru bir nedensellik saptanmıştır. Ayrıca DYY'nin Türkiye ve Arjantin'de işsizliği arttırdığı, Tayland'da ise azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Jude ve Pop-Silaghi (2015), 20 Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için gerçekleştirdikleri çalışmada 1995-2012 dönemini panel veri analiz yöntemi ile

araştırmışlar ve kısa dönemde DYY'nin istihdamı negatif, uzun dönemde ise pozitif etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Kurtovic, Siljkovic ve Milanovic (2015), Batı Balkan ülkeleri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada 1998-2012 dönemini panel veri analiz yöntemi ile incelemişler ve DYY'nin işsizliği azalttığını gözlemlemişlerdir. Ayrıca uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır.

Strat vd. (2015), son AB ülkeleri için gerçekleştirdikleri çalışmada Granger nedensellik testiyle 1991-2012 dönemini incelemişlerdir. Analiz sonucunda 6 ülke için DYY ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi saptanamazken, diğer ülkelerde ise DYY'den işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi kanıtlanmıştır.

Şahin (2016), SADC ülkeleri için 1992-2013 dönemini incelediği çalışmada dinamik panel veri ve EKK yöntemlerini kullanmış ve DYY ile istihdam arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Bayar ve Şaşmaz (2017), 21 gelişmekte olan ülkede panel veri analiz yöntemini kullanarak 1994-2014 dönemini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları DYY'nin işsizliği Kolombiya, Meksika ve Rusya'da negatif; Brezilya, Çin, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Kore, Polonya, Tayland ve Türkiye'de ise pozitif etkilediğini göstermiştir. Şili, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Endonezya, Malezya, Peru, Katar ve Güney Afrika'da ise DYY'nin işsizlik üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Çolak ve Alakbarov (2017), 9 Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinde 1995-2013 dönemini eşbütünleşme testleriyle incelemişler ve araştırma sonucunda DYY ve istihdam arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin varlığını kanıtlamışlardır.

Zdravković vd. (2017), 17 geçiş ekonomisinde 2000-2014 dönemini panel eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırdıkları çalışmada DYY ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuşlardır.

Dritsakis ve Stamatou (2018), 15 AB ülkesinde gerçekleştirdikleri çalışmada 1970-2015 dönemini Granger nedensellik testini kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonuçları DYY'den işsizliğe tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir.

Onanuga ve Onanuga (2018), 23 yükselen piyasa ekonomisi için panel regresyon yöntemini kullandıkları çalışmada 1991-2016 dönemini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda DYY'nin işsizlik üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Bayar ve Özoğul (2019), çalışmada AB geçiş ekonomilerinde 1995-2017 dönemini panel eşbütünleşme ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testlerini kullanarak incelemişler ve DYY'nin uzun dönemde istihdamda anlamlı bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Alalawneh ve Nessa (2020), Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus ve Türkiye için 1990-2018 dönemini panel regresyon analizi ile araştırmışlar ve DYY'nin uzun vadede işsizliği azalttığını belirtmişlerdir.

Bayrakdar ve Soyyiğit (2020), E7 ülkeleri üzerinde eşbütünleşme analizini kullanarak 1993-2017 dönemini incelemişler ve uzun dönemde DYY ile istihdamın ilişkili olduğunu saptamışlardır. Yapılan eşbütünleşme analizi sonucunda DYY'nin Çin, Endonezya ve Rusya'da istihdamı pozitif etkilemesine karşın Brezilya ve Hindistan'da ise bu etkinin negatif olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan Türkiye ve Meksika'da ise DYY ile istihdam arasında anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.

Çil (2022), geçiş ekonomileri için 1995-2019 dönemini Dumitrescu ve Hurlin panel simetrik ve asimetrik nedensellik testi yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda işsizlikten DYY'ye tek taraflı bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Panel asimetrik nedensellik testi sonucunda ise işsizlik ile DYY'nin pozitif ve negatif bileşenleri arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Uğur ve Çetin (2022), G-20 ülkeleri üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmada panel eşbütünleşme testi yöntemini kullanarak 1992-2019 dönemini incelemişler ve DYY'deki %10'luk bir artışın istihdam üzerinde %0.07 azalışa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hasbi ve Evlimoğlu (2023), 15 gelişmiş ve 15 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptıkları çalışmada 1993-2018 dönemini panel veri analiz yöntemiyle araştırmışlardır. Analiz sonucunda DYY'nin her iki ülke grubunda da işsizlik oranlarını azalttığını kanıtlamışlardır.

Sarihan ve Bayır (2023), gelişmekte olan 20 ülke üzerinde yaptıkları çalışmada 2000-2019 döneminde DYY'nin istihdam üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Panel regresyon yöntemi kullanılan analizde DYY'nin işsizliği azalttığı gözlemlenmiştir.

Akhisar ve Güvel (2024), Avrupa ülkelerini gelişmiş ve gelişmekte olan şeklinde iki gruba ayırdıkları çalışmada panel veri analiz yöntemini kullanarak 2002-2021 dönemini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda DYY'nin gelişmekte olan Avrupa lkelerindeki işsizlik üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu, gelişmiş Avrupa lkelerinde ise işsizlik üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konmuştur.

DYY ile istihdam arasındaki ilişkinin ülke özelinde araştırıldığı bazı önemli çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Messerlin (1995), Fransa için yaptığı çalışmada 1977-1992 dönemini analiz etmiştir. Analiz sonucunda DYY'nin emek piyasası üzerinde olumlu etkiler yarattığını kanıtlamıştır.

Brady ve Wallace (2000), ABD'de panel veri analiz yöntemini kullanarak 1978-1996 dönemini araştırdıkları çalışmada DYY'nin istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Chang (2007), Tayvan için yaptığı çalışmada 1981-2003 dönemini vektör otoregresyon (VAR) metoduyla analiz etmiş ve araştırma sonucunda DYY'nin işsizlik oranını azalttığını tespit etmiştir.

Jayaraman ve Singh (2007), Fiji'de ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi aracılığıyla 1970-2003 dönemini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda DYY'nin istihdam üzerinde olumlu bir etki yarattığını ve DYY'den istihdama doğru tek yönlü uzun vadeli nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Nunnekamp ve Bremont (2007), Meksika için yaptıkları çalışmada 1994-2006 dönemini genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) tahmincisi ile araştırmışlar ve DYY'nin istihdam üzerinde pozitif etki yaptığı gözlemlenmişlerdir.

Ajaga ve Nunnenkamp (2008), ABD üzerinde yapmış oldukları çalışmada 1977-2001 dönemini Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yöntemlerini

kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada DYY ve istihdam arasında eşbütünleşme ilişkisi ve karşılıklı nedensellik bağı saptanmıştır.

Aktar, Demirci ve Öztürk (2009), 2000-2007 dönemi için Türkiye’de yaptıkları çalışmada VAR modelini kullanmışlardır. Araştırmaları sonunda DYY’nin istihdamda bir artışa yol açmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Karlsson ve diğerleri (2009), EKK yöntemini kullanarak 1998-2004 dönemi için Çin üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada DYY’nin istihdamı olumlu etkilediğini belirtmişlerdir.

Vergil ve Ayas (2009), Türkiye üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada 1992-2006 dönemini panel veri analiz yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda DYY’nin istihdamı olumsuz etkilediğini gözlemlemişlerdir. Negatif etkinin en fazla olduğu sektörün imalat sanayi olduğu gözlemlenmiştir.

Bülbül ve Emirmahmutoğlu (2010), Türkiye için yabancı sermaye alan bankalar ve Türk bankaları ayrımı yaparak panel veri analiz yöntemini kullandıkları çalışmada 2001-2009 dönemini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda yabancı sermaye alan banka şubelerindeki %1’lik bir artışın istihdamı %0.35 arttırdığı, Türk bankalarında ise bu etkinin %0.49 olduğu kanıtlanmıştır.

Peker ve Göçer (2010), Türkiye için 2000-2009 dönemini ARDL sınır testi yöntemi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda DYY ile işsizlik arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki saptayamamışlardır. Kısa dönem incelemelerinde ise DYY’nin cari dönemde işsizliği arttırdığı iki dönem sonrasında ise azalttığı görülmüştür.

Yıldırım (2010), Türkiye üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada VAR modelini kullanarak 1992-2008 dönemini araştırmış ve DYY’nin istihdam üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu bulunmuştur.

Balcerzak ve Zurek (2011), Polonya üzerine yaptıkları çalışmada 1995-2009 dönemini VAR modeliyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda DYY’nin kısa dönemde işsizliği azalttığını uzun dönemde ise bu azalmanın yok olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ekinci (2011), Türkiye için 1980-2010 dönemini Granger nedensellik testini kullanarak araştırdığı çalışmanın sonucunda DYY ile istihdam arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Palat (2011), Japonya’da 1983-2009 dönemi regresyon yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda DYY ile işsizlik arasında korelasyon ilişkisi belirlemişlerdir.

Saray (2011), Türkiye için yaptığı çalışmada 1970-2009 dönemini ARDL eşbütünleşme testini kullanarak araştırmış ve uzun dönemde DYY ile istihdam arasında bir ilişkiye ulaşamamıştır.

Sandalcılar (2012), 1980-2011 dönemi için Türkiye’de yaptığı çalışmada Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testini kullanmış ve DYY ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki saptayamamıştır.

Habib ve Sarwar (2013), Pakistan üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada 1970-2011 dönemini Johanson eşbütünleşme testi yöntemiyle incelemişler ve DYY’nin istihdam üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu kanıtlamışlardır.

Inewke (2013), Nijerya’da 1990-2009 dönemini Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak araştırmıştır. Analiz sonucunda imalat sektörüne gelen DYY ile istihdam arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu, hizmet sektörüne gelen DYY ile istihdam arasındaki ilişkinin ise negatif olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca hizmet ve imalat sektörüne yönelik gerçekleşen DYY’den istihdama doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Üçler, Kızılkaya ve Bulut (2013), Türkiye için yaptıkları çalışmada 1989-2011 dönemini ARDL eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda, DYY’nin istihdam üzerinde etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Bayar (2014), Türkiye için yapmış olduğu çalışmada ARDL sınır testi yöntemini kullanarak 2000-2014 dönemini araştırmış ve DYY’nin işsizliği arttırdığını gözlemlemiştir.

Göçer ve Peker (2014), Türkiye, Çin ve Hindistan için yaptıkları çalışmada EKK yaklaşımını kullanarak 1980-2011 dönemini araştırmışlardır. Analiz sonuca göre DYY’de yaşanan %10 düzeyindeki artışın istihdam üzerinde Türkiye’de %0.3 düzeyinde

azaltıcı, Hindistan ve Çin’de ise sırasıyla %0.2 ve %0.3 düzeylerinde arttırıcı etki gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Hisarcıklılar vd. (2014), Türkiye’de 19 sektör üzerine yaptıkları çalışmada 2000-2007 dönemini dinamik panel analiz yöntemiyle araştırmışlardır. Araştırmaları sonucunda DYY ve istihdam arasında negatif bir ilişki olduğuna ilişkin bulgular sunmuşlardır.

Jaouadi (2014), Suudi Arabistan’da 1991-2012 dönemini Johansen eşbütünleşme yöntemiyle incelediği çalışmada DYY’nin işsizliği arttırdığını belirtmiştir.

Zeb vd. (2014), Pakistan üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada çoklu regresyon yöntemini kullanarak 1995-2011 dönemini incelemişler ve DYY’nin işsizliği azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Djambaska ve Lozanoska (2015), Makedonya’da çoklu doğrusal regresyon yöntemini kullanarak 1999-2013 dönemini araştırdıkları çalışmada DYY ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Doğan ve Can (2016), Türkiye üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmada 1970-2011 dönemini ARDL sınır testi yöntemini kullanarak araştırmışlar ve DYY’nin istihdama etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını saptamışlardır.

Irpan vd. (2016), Malezya üzerinde yaptıkları çalışmada 1980-2012 dönemini ARDL modelini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda DYY’nin işsizlik oranını azalttığını ortaya koymuşlardır.

Megbowon vd. (2016), Güney Afrika üzerinde yaptıkları çalışmada 1980-2014 dönemini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini kullanarak analiz etmişler ve DYY’nin istihdam yaratma etkisinin pozitif ama anlamsız olduğu bulunmuştur. Ayrıca Granger nedensellik testi sonucuna DYY ve istihdam arasında bir nedensellik bağına ulaşamamıştır.

Chella ve Phiri (2017), Güney Afrika üzerinde yapmış oldukları çalışmada 1970-2014 dönemini ARDL eşbütünleşme yöntemiyle araştırmışlar ve DYY’nin işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığına ilişkin kanıtlar sunmuşlardır.

Koyuncu (2017), Türkiye’de 1990-2015 dönemini araştırdığı çalışmada Granger nedensellik testini kullanmıştır. Analiz sonucunda DYY ile istihdam arasında herhangi bir ilişkisi saptayamamıştır.

Yalman ve Koşaroğlu (2017), 1988-2016 dönemi için Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanmışlar ve DYY ile işsizlik arasında bir nedensellik ilişkisi bulamamışlardır.

Ayaz (2018), Türkiye için yaptığı çalışmada 1990-2016 dönemini zaman serisi ile araştırmış ve DYY ile istihdam arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir.

Erçakar ve Güvenoğlu (2018), Türkiye’de 1980-2016 dönemi için yaptıkları çalışmada Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda DYY’deki artışların işsizliği azalttığını kanıtlamışlardır. Fakat DYY ve işsizlik arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

Johnny vd. (2018), Nijerya üzerinde 1980-2015 dönemi için yapmış oldukları çalışmada EKK yöntemini kullanmışlar ve analiz sonucunda DYY ve işsizlik arasında anlamsız ve negatif bir ilişki saptamışlardır.

Mohamed (2018), Sudan üzerinde yaptığı çalışmada VAR modelini ve Granger nedensellik testini kullanarak 1990-2016 dönemini araştırmış ve DYY ile işsizlik arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Oğuz (2018), 1990-2016 dönemi için Türkiye’de yaptığı çalışmada Gregory–Hansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmış ve uzun dönemde DYY ile istihdam arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Nedensellik testi sonucunda ise değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Onyinye vd. (2018), Nijerya üzerinde yaptıkları çalışmada 1977-2013 dönemini ARDL sınır testiyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda DYY’nin işsizlik oranını olumsuz etkilediğine yönelik bulgulara ulaşmışlardır.

Ballı (2019), Türkiye’de yaptığı çalışmada ARDL sınır testi ve Toda Yamamoto nedensellik testi yöntemlerini kullanarak 2006-2018 dönemi araştırmıştır. Analiz sonucunda DYY ve istihdam arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Uzun dönemde

ise DYY'nin istihdam üzerindeki etkisinin pozitif ama yeterince etkili olmadığı kanıtlanmıştır.

Canbay ve Kırca (2020), Türkiye'de 1991-2016 dönemini araştırdıkları çalışmada ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Analiz sonucunda kısa dönemde DYY ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki saptanamamış, uzun dönemde DYY'de yaşanan %1 düzeyindeki artışın işsizlik üzerinde %0.96 düzeyinde artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan uzun dönemde DYY'den işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Korkmaz ve Daştan (2020), Türkiye için yaptıkları çalışmada 2005-2019 dönemini Maki eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanarak analiz etmişlerdir. Maki eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemde DYY ile işsizlik arasında ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda ise işsizlik oranlarından DYY'lere doğru tek taraflı bir nedensellik bağı olduğu ortaya konmuştur.

Nguyen vd. (2020), Vietnam için yaptığı çalışmada 2011-2015 dönemini 63 ile ait DYY ve istihdam verilerini panel veri ve sağlam standart hatalara sahip sabit etkiler tekniğini kullanarak analiz etmişler ve DYY'nin hizmet ve sanayi sektöründe olumlu etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Osabohien vd. (2020), Nijerya üzerinde yapmış oldukları çalışmada 1985-2017 dönemini EKK yöntemi ve Johansen eşbütünleşme testi ile analiz etmişler ve analiz sonucunda DYY'de gerçekleşen %1 düzeyindeki artışın istihdamda %0.97 düzeyinde bir artışa neden olduğunu gözlemlemişlerdir.

Ballı ve Aydın (2022), Türkiye'de yaptıkları çalışmada 2006-2021 dönemini ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile araştırmışlar ve uzun dönemde DYY'nin istihdamı pozitif etkilediği, kısa dönemde ise etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermişlerdir.

Durupınar (2022), Türkiye üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile tam uyarlanmış en küçük kareler (FMOLS) yöntemini kullanarak 1982-2020 dönemini analiz etmiştir. Analiz sonucunda

DYY ile istihdamın eşbütünleşik olduğunu, DYY'den istihdama doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. FMOLS sonuçlarına göre ise DYY ile istihdam arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Süt ve Yüksel (2022), Türkiye için yaptıkları çalışmada 1988-2020 dönemini ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda DYY'de yaşanan %1 düzeyindeki artışın işsizlik üzerinde %0.06 düzeyinde arttırıcı etki gösterdiğini gözlemlemişlerdir. Ayrıca DYY ile işsizlik arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin varlığını belirlemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişki ampirik olarak araştırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak kullanılan ekonometrik yöntem, analiz için oluşturulan model ve modelde yer alan veri seti hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise gerçekleştirilen analize ilişkin sonuçlar aktarılmış ve yorumlanmıştır.

1. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada panel regresyon analizi ve Dumitresu-Hurlin nedensellik testi kullanılmıştır. Bu kısımda yöntemlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Panel Veri Analizi

Zaman serileri, bir ya da birden fazla değişkenin belli bir süre boyunca incelendiği serilerdir. Yatay kesit verileri ise belirli bir zaman diliminde firmalar, ülkeler vb. çeşitli gözlem birimlerinden elde edilen veri kümesini ifade etmektedir. Panel veri analizinde veri kümesinin iki boyutu bir arada analiz edilmektedir (Gujarati, 2004: 636).

Panel veri analizi, tahmin aşamaları ve teorik sonuçların geliştirilmesi konusunda uygun bir ortam sağladığı için ekonometri alanında aktif ve yenilikçi literatürlere konu olmaktadır (Greene, 2003: 284). İstatistik tutmanın yaygın olmadığı gelişmekte olan ülkelerde veri sınırlaması bulunan çalışmalarda panel veri analizinin kullanılması ciddi bir avantaj sağlamaktadır (Hsiao, 2014: 3).

$$Y_{it} = a_i + \beta X_{it} + \epsilon_{it} \quad (3.1)$$

- Y_{it} : Gözlem birimi ii için tt zaman dilimindeki bağımlı değişken
- a_i : Gözlem birimi ii'nin sabit etkisi (sabit terim)
- B : Bağımsız değişkenlerin katsayıları
- X_{it} : Gözlem birimi ii için tt zaman dilimindeki bağımsız değişkenler
- ϵ_{it} : Hata terimi

Panel veri seti diğer veri setlerine göre bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar şunlardır (Hsiao, 2014: 3):

- Panel veri analizi yatay kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirir. Bu ise daha güvenilir tahminler yapılmasını sağlar.
- Panel veri analizi ile yapılan tahminler daha etkin bilgiler sağlar.
- Heterojenliğin kontrol edilip modele dahil edilmesini sağlar.
- Birimlere ilişkin davranışlarda daha iyi tahminlere imkân verir.
- Zaman serisinin kısa olduğu ya da yatay kesit gözleminin yetersiz olduğu durumlarda da ekonometrik analiz yapılabilmesini sağlar.

1.2. Panel Regresyon Modelleri

Panel regresyon analizinde modelin tahmin edilmesi, hata terimi, sabit terim ve eğim katsayısına bağlıdır. Bu varsayımlar şunlardır (Gujarati, 2004: 636).

- Eğim katsayısı sabit, sabit katsayısı birimlere göre değişken olabilir.
- Sabit terim ve eğim katsayısı birim boyunca sabit, hata terimi zaman ve birimlere göre farklı olabilir.
- Eğim katsayısı sabit, sabit katsayı birimlere ve zamana göre farklı olabilir.
- Sabit ve eğim katsayıları birimlere göre farklı olabilir.
- Sabit ve eğim katsayıları birim ve zamanlara göre farklı olabilir.

Panel regresyon tahmininde; Sabit Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Modeli, Havuzlanmış Model olmak üzere üç yöntem kullanılır (Ecevit, 2010: 166). Bu kısımda bahsedilen yöntemler ile ilgili detaylı açıklamalara yer verilmiştir.

1.2.1. Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model)

Sabit etkiler modelindeki katsayılar birimlere ve zamana göre farklılık gösterirler. Bu modeldeki ilk varsayım sabit etkilerin yatay kesitlerde farklılaşmasıdır. İkinci varsayım ise sabit etkilerin yatay kesitlerde farklılaşmamasıdır. Tüm varsayımlarda model tek yönlüdür. Eğer sabit etkiler yatay kesitlerde ya da zamana göre farklılaşırsa çift yönlü olabilir (Çetin ve Ecevit, 2010: 166-182). Sabit etkiler modelindeki varsayımda birimler arası farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarda yakalanabilmektedir. Modelde her sabit terim için bir tane, toplam n tane farklı sabit terim bulunur (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 35-43). Sabit etkiler modeli (3.2) numaralı denklemdeki gibidir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} + \dots + \beta_{kit} + X_{kit} + \epsilon_{it} \quad (3.2)$$

Y : Açıklanan değişken

X : Açıklayıcı değişken

ϵ : Hata terimi

(3.2) numaralı denklemde $i=1,2,\dots,G$ kesit birimini ifade ederken, $t=1,2,\dots,n$ ise zaman dönemini ifade etmektedir. Hata terimi ve açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olması sabit etkiler modelini etkin kılmaktadır (Albayrak, 2024: 103).

1.2.2. Rassal Etkiler Modeli (Random Effects Model)

Rassal etkiler modelinde, sabit etkiler modeli gibi her bireye ayrı kesit tanımlanmaktadır. Ancak bu modelde sabit katsayıların zamanlara ve birimlere veya birimlere göre oluşan farklılıklar hata teriminin bir unsuru sayılmaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 35-43). Böylece serbestlik derecesi kaybı önlenmektedir (Baltagi, 2005: 5). Bu modelde önemli olan birime ya da birime ve zamana özel hata bileşenlerini saptamaktır (Turhan ve Taşseven, 2010: 128-153). Rassal etkiler modeli (3.3) numaralı denklemdeki gibidir.

$$\beta_{1i} = \bar{\beta}_1 + \mu_i \quad (3.3)$$

(3.3) numaralı denklemde β_{1i} , tesadüfi değişken olarak ele alınır, $\bar{\beta}_1$, ana kütle ortalama sabiti, μ_i ise tesadüfi hatalardır (Özer ve Biçerli, 2003: 1-34).

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}x_{kit} + \epsilon_{it} + \mu_i \quad (3.4)$$

(3.4) numaralı denklemde ise μ_i bireye özel hata terimini ϵ_{it} ise panel hata terimini ifade etmektedir.

1.2.3. Havuzlanmış Regresyon Modeli (Pooled Regression Model)

Havuzlanmış regresyon modelindeki varsayım, yatay kesitler arasında bir fark bulunmamasıdır. Dolayısıyla homojen bir örneklem olduğu durumda kullanılmaya uygundur.

Bu model genellikle veri setlerinde yer alan farklı alt grupların ortak özelliklerini inceler. Havuzlanmış regresyon modeli (3.5) numaralı denklemdeki gibi ifade edilmektedir (Asteriou ve Hall, 2007: 345).

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (3.5)$$

$i=1,2,\dots,N; t=1,2,\dots,T$

i : yatay kesit birimi

t : zaman

α : sabit terim

β : eğim parametresi vektörü

Y_{it} : bağımlı değişken vektörü

X_{kit} : bağımsız değişken matrisi

ε_{it} : hata terimi vektörü

1.3. Panel Veri Analizinde Model Tercihi

Analizlerde yukarıda bahsedilen sabit etkiler modeli, rassal etkiler modeli, havuzlanmış regresyon modellerinden hangisinin kullanılması gerektiğini belirlemek amacıyla çeşitli testler kullanılmaktadır. Sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli arasında bir tercih yapmak için Hausman testi kullanılır. Sabit etkiler modeli ve havuzlanmış regresyon modeli arasında bir tercih yapmak için F testi uygulanır. Rassal etkiler modeli ve havuzlanmış regresyon modeli arasında bir seçim yapmak için ise Breusch- Pagan Lagrange Çarpan testi kullanılmaktadır (Uluyol ve Türk, 2013: 374-377).

1.3.1. Hausman Testi

Hausman testi, sabit etkiler modelinin tahmincileri ile rassal etkiler modelinin tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlılığını ölçer. Eğer açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon saptanırsa sabit etkiler modeli, saptanmazsa rassal etkiler modeli daha uygun demektir. H_0 hipotezi rassal etkilerin uygun olduğu, H_1 hipotezi ise rassal etkilerin uygun olmadığı anlamına gelmektedir. Hausman istatistiği (3.6) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$H = (\beta^{FE} - \beta^{RE})[Var(\beta^{FE}) - Var(\beta^{RE})]^{-1}(\beta^{FE} - \beta^{RE}) \sim X^2(k) \quad (3.6)$$

Test sonucunda elde edilen değer büyükse sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasındaki farkın anlamlı olduğu anlaşılır. Yani sabit etkiler modelinin kullanılması

uygun olacaktır. Test istatistiğinin küçük bir değer alması durumunda ise rassal etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu ortaya çıkmaktadır (Asteriou ve Hall, 2007: 348-349).

1.3.2. F Testi

F testi, sabit etkiler modeli ile havuzlanmış regresyon modellerinden hangisinin uygun olduğunu bulmak için kullanılır. Yani sabit etkilerin modele dahil edilip edilmeyeceği konusunda bilgi verir. F testi eşitliği (3.7) numaralı denklemdeki gibidir (Uluyol ve Türk, 2013: 366-384).

$$F \frac{(RRSS-URSS)/(N-1)}{URSS/(NT-N-K)} \sim H_0 F_{(N-1, N(t-1)-K)} \quad (3.7)$$

Boş hipotez havuzlanmış regresyon modelini kabul ederken, alternatif hipotez ise sabit etkiler modelini kabul etmektedir. Eğer F istatistiği değeri, tablo değerinden büyükse boş hipotez reddedilir yani sabit etkiler modeli kullanılır. F istatistiği değeri tablo değerinden küçükse boş hipotez kabul edilir yani havuzlanmış regresyon modeli kullanılmasına karar verilir (Sayılğan ve Süslü, 2011: 73-96).

1.3.3. Breusch ve Pagan Lagrange Çarpan Testi

Breusch ve Pagan (1980) tarafından gerçekleştirilen test, havuzlanmış regresyon modelini rassal etkiler modeline karşı sınamak için kullanılmaktadır.

$$H_0: \sigma_m^2 = 0$$

$$H_1: \sigma^2 \neq 0$$

Sıfır hipotezi (H_0), havuzlanmış regresyon modelinin uygunluğunu, (H_1) hipotezi ise rassal etkiler modelinin uygunluğunu savunmaktadır. Testin istatistik değeri (3.8) numaralı denklemde gösterilen formülle hesaplanmaktadır. Bulunan istatistik değerinin tablo değerinden büyük olması rassal etkiler modelinin daha uygun olduğu anlamına gelmektedir. İstatistik değeri tablo değerinden küçük ise havuzlanmış regresyon modelinin kullanılması daha uygundur (Greene, 2003: 284).

$$LM = \left[\frac{nt}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^n [\sum_{t=1}^T e_{it}]^2}{\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T e_{it}^2} \right] - 1 \right]^2 = \frac{nt}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^n (T\bar{e}_i)^2}{\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T e_{it}^2} - 1 \right]^2 \quad (3.8)$$

1.4. Panel Data Dirençli Tahmincileri

Modelde, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olması analiz için sorun yaratmaktadır. Dolayısıyla bu sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunlar ortadan kaldırılmazsa $E(u_i u_i' | T) = \sigma_u^2 I_T$ eşitliği $E(u_i u_i' | T) = \sigma_u^2 \Omega T$ eşitliğine dönüşür. Yani hata teriminin varyans kovaryans matrisi birim matrise eşit değildir. Bahsedilen sorunların olmadığı durumda parametrelerin kovaryans matrisi (3.9) numaralı denklemdeki gibi hesaplanır.

$$\begin{aligned} var(\hat{\beta}) &= E[(X'X) - 1X'uu'X(X'X) - 1] \\ &= \sigma_u^2(X'X) - 1X'1X(X'X) - 1 \\ &\quad \sigma_u^2(X'X) - 1 \end{aligned} \quad (3.9)$$

Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarından en az birinin olması durumunda parametrelerin varyans kovaryans matrisi (3.10) numaralı denklemdeki hale dönüşmektedir (Tatoğlu, 2013: 240-246).

$$\begin{aligned} var(\hat{\beta}) &= E[(X'X) - 1X'uu'X(X'X) - 1] \\ &= \sigma_u^2(X'X) - 1X'\Omega X(X'X) - 1 \\ &= (X'X) - 1X' \sigma_u^2 \Omega X(X'X) - 1 \end{aligned} \quad (3.10)$$

Bu sorunlarının var olması modelde tutarsızlığa sebep olmaktadır.

1.4.1. Huber, Eicker ve White Tahmincisi

Huber, Eicker ve White tahmincisi, Huber (1967), Eicker (1967) ve White (1980) tarafından geliştirilmiştir. Otokorelasyonun saptanmadığı sadece değişen varyansın saptandığı durumlarda heteroskedastik dirençli varyans tahmincisi olarak adlandırılan (3.11) numaralı denklemde ifade edilen tahminci kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 240-246).

$$var(\hat{\beta}) = (X'X) - 1X' diag(\hat{u}_i^2) X(X'X) - 1 \quad (3.11)$$

Bu tahminci serbestlik derecesi düzeltmesinin yapıldığı ve küçük örneklemelerde de kullanılır duruma getirilmiş hali (3.12) ve (3.13) numaralı denklemlerde gösterilmiştir.

$$var(\hat{\beta}) = \frac{N}{N-k} (X'X) - 1(\sum_{i=1}^N \hat{u}_i^2 x_i' x_i) (X'X) - 1 \quad (3.12)$$

$$var(\hat{\beta}) = \frac{N}{N-k} (X'X) - 1X' diag(u_i^2)(X'X) - 1 \quad (3.13)$$

1.4.2. Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi

Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi, Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiştir. Bu tahminci ile otokorelasyonlu hata terimleri ile de tahminler yapılabilir. Hataların birimler arasında korelasyonlu ve korelasyonsuz olduğu durumlar için standart hatalar geliştirilmiştir. Bu durumda kullanılacak denklem (3.14) numaralı denklemdeki gibidir.

$$var(\widehat{\beta}) = \frac{N_j-1}{N_j-1} \frac{M}{M-1} (X'X) - 1\sum_{i=1}^N X_i' \hat{u}_i \hat{u}_i' X_i (X'X) - 1 \quad (3.14)$$

(3.14) numaralı denklemdeki M, küme sayısını; N ise kümelerdeki birim sayısını ifade etmektedir (Tatoğlu, 2013: 240-246).

1.4.3. Parks ve Kmenta Tahmincisi

Parks ve Kmenta tahmincisi Parks (1967) ve Kmenta (1986) tarafından geliştirilmiştir. Parks (1967), çalışmasında varyans problemine ek olarak dönemsel ve yatay kesit korelasyonunu da göz önünde bulunduran dirençli tahminciler üzerinde yoğunlaşmıştır (Verbeek, 2004: 356). Kmenta (1986), esnek genelleştirilmiş EKK yöntemini ortaya koymuş ve buna dayanan bir algoritma geliştirmiştir. Bu yaklaşımda önce model EKK yöntemi ile tahmin edilmekte, ortaya çıkan hatalar otokorelasyon ve değişen varyansı hesaplamak için kullanılmakta ve son olarak genelleştirilmiş en küçük kareler (GEKK) ile tahmin edilmektedir. Bu işlemlere, β 'lar sabit bir sayıya ulaşıncaya kadar devam edilmektedir (Güven, 2014: 50-53). Beck ve Katz (1995), Parks ve Kmenta tahmincisi kullanılarak çok düşük standart hatalar çıktığını ve bu hataların aşağıya doğru sapsmalı olduğunu ispatlamıştır (Tatoğlu, 2013: 253).

1.4.4. Beckz ve Katz Tahmincisi

Beck ve Katz (1995), dirençli standart hatalar oluşturmak için “Panel Düzeltilmiş Standart Hatalar” yöntemini geliştirmiştir. Otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon problemleriyle karşılaşıldığı durumlarda standart hatalar dirençli hale gelmektedir.

GEKK metodunda varyansların bilindiği varsayılmaktadır. Ama bu durum her zaman mümkün değildir. Bu sebeple varyanslar tahmin edilir ve GEKK yöntemi kullanılır. Böylece hatalardaki otokorelasyon, birimler arası korelasyon ve değişen varyans sorunları ortadan kaldırılmaktadır (Beck ve Katz, 1995: 634-647).

1.4.5. Driscoll ve Kraay Tahmincisi

Driscoll ve Kraay (1998), geliştirdikleri tahminci uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için dirençlidir. Yaklaşımına göre, düzeltilmiş standart hatalar yatay kesit boyutuna bağlı değildir ve tutarlıdır. Böylece T ve N'nin büyük olduğu durumlarda bile değişen varyans tutarlı olmakta, tüm genel formlarda dirençli standart hatalar üretilmektedir. Bu yöntem yatay kesit ortalamalarına Newey-West düzeltmesi uygulamaktadır. Standart hata tahminlerine bu şekilde yapılan ayarlanma sayesinde N'den bağımsız olarak kovaryans matris tahmincisinin tutarlı olmasını sağlamaktadır. Bu sayede yatay kesit boyutu olan N büyüdüğünde, T tutarlı kovaryans matrisi tahmincilerinin eksiklikleri ortadan kalkmaktadır (Tatoğlu, 2021: 360-361).

1.5. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirmiş olan panel nedensellik testinde, Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı hipotezi, en az bir yatay kesitte belirtilen ilişkinin olduğu hipotezine karşı sınanır. Bu testte X ve Y, N sayıda birim için T dönemi boyunca gözlemlenen iki durağan süreci gösterdiğinde, t zamanda her birim için (i) aşağıda gösterilen (3.15) numaralı denklemdeki model dikkate alınır.

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.15)$$

Denklemdeki K, optimum gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Testin sıfır hipotezi “X’den Y’ye nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindedir (Alper ve Oransay, 2015: 73-85).

2. EKONOMETRİK MODEL

Bu çalışmada seçili 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin istihdam üzerindeki etkisi panel regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz 2000-2022 dönemini kapsamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere 1990’lı yıllarda DYY’lerin ülkeye çekilmesi için yürütülen

politikalar ve söz konusu politikalara ilişkin sonuçların alınması ile ülke içinde yatırım ortamının oluşturulmaya çalışılması bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda çalışmada analiz döneminin başlangıcı 2000 yılı olarak belirlenmiştir.

Analiz için oluşturulan model (3.16) numaralı denklemde gösterilmiştir. Kurulan modelde istihdam değişkeni ($lnist$) bağımlı değişken olarak; doğrudan yabancı yatırımlar ($Indyy$) bağımsız değişken olarak; milli gelir ($lngsyih$), ihracat ($lnihr$) ve yatırım ($lnyat$) değişkenleri ise kontrol değişkeni olarak yer almaktadır. μ_t ise hata terimi olarak modele eklenmiştir. (3.16) numaralı denklem çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

$$lnist = Indyy + lngsyih + lnihr + lnyat + \mu_t \quad (3.16)$$

3. VERİ SETİ

Analizdeki bağımlı değişken olan istihdam ($lnist$), ilgili dönemde 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde 15 yaş üstü istihdam edilenlerin nüfus içindeki oranını göstermektedir. Analizde temel bağımsız değişken olan doğrudan yabancı yatırımlar ($Indyy$) ise ilgili dönemde 22 üst orta gelir grubu ülkelere yönelik net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin milli gelire oranını göstermektedir. Çalışmada ayrıca istihdam üzerinde etkili olan milli gelir ($lngsyih$), ihracat ($lnihr$) ve sabit sermaye yatırımları ($lnyat$) kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

Milli gelir, bir ülkenin temel makroekonomik göstergelerinden biridir. Milli gelirden meydana gelen değişimler çok sayıda makroekonomik gösterge üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkisini gösterebilmektedir. Milli gelirden yaşanan bir artışın istihdam üzerinde pozitif etki göstermesi beklenmektedir. Çünkü yaşanan gelir artışının ekonomik birimler üzerinde çeşitli etkileri ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu bu etkiler hem arz hem talep tarafında görülebilmektedir. Nitekim gelir artışı sonucunda ekonomik birimlerin üretilen mal ve hizmetlere olan talebi artacak artan talebi karşılamak için de daha fazla üretim yapılacaktır. Üretim artışı sonucunda ise iş gücüne talep artacak ve dolayısıyla ekonomide istihdam artışı yaşanacaktır. Diğer taraftan geliri artan arz tarafı yatırımlarını artırma yoluna gidebilmektedir. Artan yatırımlara bağlı olarak ekonomide yeni bir üretim süreci ortaya çıkacaktır. Söz konusu bu üretim sürecinde de iş gücü talebi artacak ve böylece ekonomide istihdamda artış oluşacaktır. Milli gelirin istihdam

üzerindeki etkisi hem olumlu hem de olumsuz yönde olabilmektedir. Nitekim özellikle teknolojik ve verimlilik unsurlarının üretim sürecinde ön plana çıktığı durumlarda milli gelir artışı sonucunda istihdam artışı gerçekleşmeyebilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada milli gelir göstergesi olarak gayri safi yurt içi hasıla kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir.

İhracat, bir ekonominin dış ticaret bileşenlerinden biri olup ekonominin dış ticaretteki rekabet gücüne ilişkin önemli bir göstergedir. İhracat ile yurt içinde üretilen mal ve hizmetler uluslararası piyasalarda işleme konu olabilmektedir. Bu süreçte ihraç edilen mal ve hizmetlere yönelik artan talep ilgili malların yurt içi üretiminin artmasına neden olacaktır. Böylece üretim sürecinde iş gücüne olan talep de artacak ve dolayısıyla istihdam artışı yaşanabilecektir. Bu noktada ihracatın istihdam üzerinde olumlu etki gösterebilmesi ihraç edilen mal ve hizmetlere olan talebin artmasına bağlıdır. Aksi halde talep olmaz ise ihraç edilen ürün ve hizmetlerin üretiminde artış olmayacak buna bağlı olarak da üretim artışı yaşanmayacaktır. Bu durumda istihdam artışı da beklenmemektedir. Bu doğrultuda çalışmada ihracat göstergesi olarak toplam mal ve hizmet ihracatının milli gelire oranı kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir.

Sabit sermaye yatırımları, kısaca yatırımlar bir ekonomide üretim sürecinin başlatılmasında temel dinamik olarak görülmektedir. Nitekim yatırımlar arttıkça üretimde artış beklenmektedir. Bu kapsamda artan üretim ile birlikte iş gücüne olan talepte de artış yaşanacaktır. İşgücüne olan talep artışına bağlı olarak da istihdamda artış yaşanacak ve daha çok emek iş gücüne katılmış olacaktır. Bu noktada da yatırımların istihdam üzerindeki pozitif etkisi ortaya çıkacaktır. Fakat söz konusu bu etki her zaman pozitif olmayabilmektedir. Özellikle yatırımlar sermaye yoğun ve teknolojik verimliliğin ön planda olduğu üretim sektörlerine yönelik gerçekleştiğinde istihdam üzerinde negatif etkilerin görülmesine de yol açabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada yatırım göstergesi olarak sabit sermaye yatırımlarının milli gelire oranı kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir.

Analizdeki tüm değişkenler logaritmik olarak kullanılmış ve değişkenlere ilişkin veri seti Dünya Bankası (DB) veri tabanından elde edilmiştir. Tablo 3.1’ de değişkenlere yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Değişkenlerin Tanımları

Değişkenler	Veri	Beklenen Etki	Kaynak
Inist	15 yaş üstü istihdam edilenler (% Nüfus)	Bağımlı değişken	DB
Indyy	Net doğrudan yabancı yatırım girişi (% GSYİH)	Temel bağımsız değişken Pozitif - Negatif	DB
Ingsyih	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Kontrol değişken Pozitif	DB
Inihr	Toplam mal ve hizmet ihracatı (% GSYİH)	Kontrol değişken Pozitif	DB
Inyat	Sabit sermaye yatırımları (% GSYİH)	Kontrol değişken Pozitif	DB

Tahminlerde yer alan ülke grubundaki 22 üst orta gelirli ülke Tablo 3.2’de yer almaktadır. Üst orta gelirli ülkeler sınıflandırmasında Dünya Bankası’nın ölçütü kullanılmıştır.

Tablo 3.2. 22 Üst Orta Gelirli Ülkeler

1. Arjantin	6. Ekvador	11. Kazakistan	16. Moritanya	21.Rusya Federasyonu
2. Azerbaycan	7. El Salvador	12. Kolombiya	17. Meksika	22. Türkiye
3. Brezilya	8. Endonezya	13. Kosta Rika	18. Moldova	
4. Bulgaristan	9. Güney Afrika	14.Kuzey Makedonya	19. Paraguay	
5.Dominik Cumhuriyeti	10. Gürcistan	15. Malezya	20. Peru	

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiki bilgilere Tablo 3.3’te yer verilmiştir. Analizde 495 gözlem sayısı ile incelemede bulunulmuştur. Analiz döneminde ortalama istihdam 4.03, en düşük istihdam 3.51 ve en yüksek istihdam ise 4.33’tür. Ortalama doğrudan yabancı yatırımlar 1.01, en düşük doğrudan yabancı yatırımlar -2.87 ve en yüksek doğrudan yabancı yatırımlar ise 4.00’tür. Ortalama milli

gelir 25.03, en düşük milli gelir 19.62 ve en yüksek mili gelir ise 28.59'dur. Ortalama ihracat 3.45, en düşük ihracat 2.37 ve en yüksek ihracat 4.74'tür. Ortalama yatırım 3.06, en düşük yatırım 2.48 ve en yüksek yatırım ise 4.05'tir.

Tablo 3.3. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
lnist	495	4.036838	0.156972	3.514407	4.335878
lndyy	495	1.018148	0.930413	-2.870117	4.008657
lngsyih	495	25.03646	2.089806	19.62424	28.59273
lnihr	495	3.450396	0.454881	2.370772	4.748173
lnyat	495	3.064905	0.201234	2.481622	4.055435

4. TAHMİN SONUÇLARI

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak (3.16) numaralı denklemde belirtilen ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin durağanlık durumları incelenmiştir. Daha sonra (3.16) numaralı denklemdeki model analiz edilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Analize geçmeden önce ilk olarak serilerin durağan olup olmadıklarına bakılmıştır. Serilerin durağanlıklarını araştırmak amacıyla Levin, Lin ve Chu ile Hadri LM birim kök testi yöntemleri kullanılmıştır. Birim kök testleri sabit ve sabit & trend modellere göre incelenmiştir. Bu testlerde olasılık değerinin 0'a yakın bulunması serilerin durağan olduğu anlamına gelirken, 1'e yakın bulunması ise serinin birim kök içerdiği anlamına gelmektedir. Yapılan testler sonucunda tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Birim kök testi sonuçları Tablo 3.4'te gösterilmiştir.

Tablo 3.4. Birim Kök Testi Sonuçları

Levin, Lin ve Chu Testi Sonuçları					Hadri LM Testi Sonuçları			
Değişkenler	Sabit		Sabit & Trend		Sabit		Sabit & Trend	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
lnist	-2.5213	0.0058	-4.3111	0.0000	31.1872	0.0000	19.0202	0.0000
lndyy	-10.0018	0.0000	-11.000	0.0000	10.5164	0.0000	3.5242	0.0002
lngsyih	-4.7453	0.0000	-3.7482	0.0001	35.7115	0.0000	32.2393	0.0000
lnihr	-3.3252	0.0004	-3.1225	0.0009	42.7026	0.0000	18.5135	0.0000
lnyat	-3.3789	0.0004	-3.7672	0.0001	21.5672	0.0000	15.9673	0.0000

4.2. Model Sonuçları

(3.16) numaralı denklemde belirtilen, bağımlı değişken olarak lnist, temel bağımsız değişken olarak lndyy ve kontrol değişkeni olarak lngsyih, lnihr ve lnyat değişkenlerinin kullanıldığı modelin analiz yöntemine ilişkin panel regresyon tahmininde sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağını belirlemek için Hausman testi ve Breusch ve Pagan LM testi uygulanmaktadır.

4.2.1. Hausman ve Breusch ve Pagan LM Testi Sonuçları

Panel regresyon tahmini yapılırken sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi tercih edileceği belirlenirken Hausman testi kullanılmaktadır. Bu doğrultuda uygulanan Hausman testi sonuçları Tablo 3.5'te gösterilmiştir.

Tablo 3.5. Hausman Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Olasılık Değeri
2.01	0.7345

Tablo 3.5'teki sonuçlara göre test istatistik değeri 2.01 iken olasılık değeri 0.7345'dir. Bu sonuç 0.05'ten büyük olduğu için rassal etkiler modelinin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmemektedir. Böylece

rassal etkiler modeli, sabit etkiler modeline tercih edilmektedir. Dolayısıyla Hausman testi sonucunda rassal etkiler modelinin kullanılacağı belirlenmiştir.

Panel regresyon tahmini yapılırken rassal etkiler modelinin mi yoksa havuzlanmış regresyon modelinin mi kullanılacağına karar verilirken Breusch ve Pagan LM testi kullanılmaktadır. Gerçekleştirilen Breusch ve Pagan LM testi sonuçları Tablo 3.6’da gösterilmiştir.

Tablo 3.6. Breusch ve Pagan LM testi Sonuçları

Test İstatistiği	Olasılık Değeri
4222.16	0.0000

Tablo 3.6’daki sonuçlara göre test istatistik değeri 4222.16 iken olasılık değeri 0.0000’dır. Bu sonuca göre havuzlanmış regresyon modelinin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece rassal etkiler modeli, havuzlanmış regresyon modeline tercih edilmektedir. Dolayısıyla Breusch ve Pagan LM testi sonucunda rassal etkiler modelinin kullanılacağı belirlenmiştir.

4.2.2. Rassal Etkili Model İçin Tahmin Sonucu ve Sağlamlık Testleri

Hausman testi ve Breusch ve Pagan LM testi sonuçlarına göre, (3.16) numaralı denklemde belirtilen model rassal etkiler modeli ile tahmin edilmektedir. Rassal etkiler modelinin tahmin sonuçları Tablo 3.7’de gösterilmiştir. Modelin geneli için anlamlılığı ifade eden Wald χ^2 istatistik değerinin 98.13 ve olasılık değerinin ise 0.0000 olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular modelin % 5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.7. Rassal Etkiler Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnist				Wald $\chi^2 = 98.13$
Gözlem sayısı: 495				Prob > $\chi^2 = 0.0000$
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	z	P> z
Indyy	-0.0115547	0.0036964	-3.13	0.002
lngsyih	0.030577	0.0043174	7.08	0.000
lnihr	0.0166943	0.0125514	1.33	0.183

Inyat	0.0966732	0.0181981	5.31	0.000
Sabit	2.931005	0.131051	22.37	0.00

Tablo 3.7’de gösterilen rassal etkiler modelinin tahminine ilişkin sağlamlık testleri gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı Levene, Brown ve Forsythe testi ile modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Pesaran CD ve Friedman testleri ile son olarak modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu LBI testleri ile araştırılmıştır.

Rassal etkili modelin tahminine ilişkin ilk aşamada modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı Levene, Brown ve Forsythe testi kullanılarak araştırılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen Levene, Brown ve Forsythe testi sonuçları Tablo 3.8’de gösterilmiştir. Tablo 3.8’deki sonuçlara göre değişen varyans sorunu olmadığını ifade H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu doğrultuda rassal etkili modelin tahmini değişen varyans sorunu olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3.8. Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$W_0 = 3.6900807$ df(21, 473)	0.00000011
$W_{50} = 1.6062619$ df(21, 473)	0.04371672
$W_{10} = 2.9174557$ df (21, 473)	0.00001969

Rassal etkili modelin tahminine ilişkin değişen varyans varlığının araştırılmasından sonra ikinci aşamada modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Pesaran CD ve Friedman testleri ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen Pesaran CD ve Friedman testleri sonuçları Tablo 3.9’da gösterilmiştir. Tablo 3.9’daki sonuçlara göre yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde Pesaran CD testine göre reddedilirken Friedman testine göre ise kabul edilmektedir. Buna göre rassal etkili modelde Pesaran CD testine göre yatay kesit bağımlılığı bulunurken Friedman testine göre ise bulunmamaktadır.

Tablo 3.9. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Pesaran CD	2.490	0.0128
Friedman	27.484	0.1554

Rassal etkili modelin tahminine ilişkin yatay kesit bağımlılığının varlığının araştırılmasından sonra üçüncü aşamada modelde otokorelasyon sorununun olup olmadığı değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu LBI testleri ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleri sonuçları Tablo 3.10’da gösterilmiştir. Tablo 3.10’daki sonuçlara göre değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson testi istatistik değeri 0.5545648, Baltagi-Wu LBI testi istatistik değeri ise 0.77415099’dur. İki test sonucunun istatistik değerleri 2’den küçük olduğu için söz konusu rassal etkili model tahmininde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır.

Tablo 3.10. Otokorelasyon Testi Sonuçları

Testler	Test İstatistiği
Değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson	0.5545648
Baltagi-Wu LBI	0.77415099

Rassal etkiler modelinin tahminine ilişkin gerçekleştirilen sağlamlık testleri sonucunda modelde değişen varyans sorunu ve otokorelasyon sorunu olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu model dirençli tahminciler yöntemi kullanılarak tekrardan tahmin edilmiştir.

4.3.3. Rassal Etkili Modelin Dirençli Standart Hatalarla Tahmin Sonucu

Rassal etkiler modelinin tahmininde tespit edilen değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının ortadan kaldırılması için dirençli tahminciler yöntemi kullanılarak model tekrardan tahmin edilmiştir. Bu doğrultuda Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi kapsamında Robust standart hataları kullanılarak tekrardan tahmin edilen modele ilişkin sonuçlar Tablo 3.11’de gösterilmiştir.

Tablo 3.11. Arellano, Froot ve Rogers Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnist			Wald $\chi^2 = 28.80$	
Gözlem sayısı: 495			Prob > $\chi^2 = 0.0000$	
Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart Hata	Z	P> z
Indyy	-0.0115547	0.0059609	-1.94	0.053
lngsyih	0.030577	0.0131195	2.33	0.020
lnihr	0.0166943	0.0382991	0.44	0.663
lnyat	0.0966733	0.0290616	3.33	0.001
Sabit	2.931005	0.388439	7.55	0.000

Tablo 3.11'deki sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi negatiftir. Söz konusu bu etki %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olup, doğrudan yabancı yatırımların milli gelire oranındaki %1'lik bir artış istihdam oranı üzerinde %0.01'lik bir azalışa neden olmaktadır. Öte yandan milli gelirin istihdam üzerindeki etkisi pozitiftir. Söz konusu bu etki %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olup, milli gelirdeki %1'lik bir artış istihdam oranı üzerinde %0.03'lük bir artışa yol açmaktadır. Diğer taraftan ihracatın istihdam üzerindeki pozitif etkisi ise istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Son olarak yatırımların istihdam üzerindeki etkisi pozitiftir. Söz konusu bu etki %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olup, yatırımların milli gelire oranındaki %1'lik bir artış istihdam oranı üzerinde %0.09'lük bir artış sağlamaktadır. Analiz sonucunda özetle milli gelir ve yatırımlardaki artışların istihdamı pozitif etkilediği, doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın ise istihdamı negatif etkilediği gözlemlenmiştir.

Çalışmada son olarak Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

4.3.4. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin olup olmadığı eğer bir nedensellik ilişkisi varsa bu ilişkin yönünün belirlenmesi için Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçları Tablo 3.12'de gösterilmiştir. Tablo 3.12'deki sonuçlar istihdam ile doğrudan yabancı

yatırımlar, milli gelir, ihracat ve yatırımlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.12. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	W İstatistiği	Z-bar İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
Indyy, lnist'in nedeni değildir.	13.9016	13.2032	0.0000	Boş hipotez red
lnist, Indyy'in nedeni değildir.	2.1250	3.7313	0.0002	Boş hipotez red
lngsyih, lnist'in nedeni değildir.	8.6136	10.7493	0.0000	Boş hipotez red
lnist, lngsyih'nin nedeni değildir.	2.5619	5.1801	0.0000	Boş hipotez red
lnihr, lnist'in nedeni değildir.	15.8688	16.1211	0.0000	Boş hipotez red
lnist, lnihir'in nedeni değildir.	12.7910	11.5560	0.0000	Boş hipotez red
lnyat, lnist'in nedeni değildir.	2.6092	5.3370	0.0000	Boş hipotez red
lnist, lnyat'ın nedeni değildir.	14.3884	13.9253	0.0000	Boş hipotez red

SONUÇ

1980’li yıllarda yaşanan serbestleşme politikaları ile tüm dünya ekonomileri küresel sermayeden yararlanabilme olanağına kavuşmuştur. Serbestleşme politikaları kapsamında dünya ekonomileri uluslararası sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırma ve yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilme adına yoğun çaba göstermişlerdir. Bu süreçte özellikle AGÜ ve GOÜ yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek için başta hukuki ve ekonomik alanlar olmak üzere çeşitli alanlarda önemli düzenlemeler yapmışlardır. Uluslararası sermaye hareketliliği ile birlikte sermaye sahipleri daha yüksek kazanç sağlayacakları ülkeye yönelme eğilimi gösterirken sermaye kıtlığı yaşayan ülkeler ise ihtiyaçları olan yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilme uğraşı vermişlerdir. Bu noktada uluslararası sermaye hareketliliği hem sermaye sahiplerine hem de sermaye kıtlığı yaşayan ülkelere önemli fırsatlar sunmuştur.

Uluslararası sermaye hareketlerinin içinde DYY önemli bir paya sahiptir. DYY sahip oldukları nitelikler ile özellikle AGÜ ve GOÜ’nün arzu ettikleri bir yabancı yatırım türüdür. DYY bir ülkeye giriş yaptığında sermaye yanında teknoloji, teknik ve yönetim bilgisi gibi üretim sürecinde önemli etki gösteren unsurları da getirmesi söz konusu yatırımların önemini arttırmaktadır. AGÜ ve GOÜ’nün temel özelliklerinden biri de bu ülkelerde sermayenin kıt oluşudur. Sermayenin kıt oluşu bu ülkelerde yatırımların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Yatırımların yetersizliği ise üretimin düşük düzeyde kalmasına yol açmaktadır. Üretimin düşük düzeyde kalması da üretim sürecine dâhil edilecek iş gücüne olan talebi azaltacaktır. Bu da ekonomide istihdam düzeyinin sınırlı kalmasına etki edebilmektedir. Bu noktada DYY’nin istihdam üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

İstihdam ülke ekonomileri için önemli bir makroekonomik göstergedir. İstihdam düzeyinin yüksek olması o ülkede üretim sürecinde emek faktörünün yeterli miktarda kullanıldığına, istihdam düzeyinin düşük olması ise üretim sürecinde emek faktörünün yeterli düzeyde kullanılmadığına işaret etmektedir. İstihdam düzeyinin düşük olması ekonomide işsizliğin fazla olduğu anlamına gelmektedir. AGÜ ve GOÜ için işsizlik sorunu en önemli sosyo-ekonomik sorunların başında gelmektedir. Bu noktada DYY’nin ekonomide yatırım, üretim, ekonomik büyüme, istihdam gibi temel makroekonomik

göstergeler üzerinde etkili olması bu yatırımları özellikle AGÜ ve GOÜ özelinde son derece önemli kılmaktadır.

DYY bir ülkeye yeni bir firma kurmak, faaliyette bulunan bir firmayı satın almak ya da faaliyetteki bir firmaya ortak olmak gibi çeşitli türlerde giriş yapabilmektedir. Ülkeye geliş türüne göre söz konusu yatırımların ekonomideki istihdam düzeyi üzerinde yol açacağı etkinin yönü ve boyutu farklılaşabilmektedir. Yeni bir firmanın kurulması şeklinde gerçekleşen DYY'nin istihdam üzerinde yol açacağı etkinin pozitif ve önemli boyutta olacağı düşünülmektedir. Çünkü böyle bir yatırım ile ekonomide yeni bir üretim süreci yaşanacak ve söz konusu üretim sürecinin her aşamasında emek gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Buna bağlı olarak da ekonomide istihdam düzeyinin artacağı beklenmektedir. Öte yandan faaliyette bulunan bir şirketin satın alınması veya faaliyetteki bir şirkete ortak olunması şeklinde gerçekleşen DYY'nin ise istihdam düzeyi üzerindeki olumlu etkisinin sınırlı kalacağı öngörüldüğü gibi bu etkinin olumsuz olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Nitekim satın alma ve ortaklık şeklinde gerçekleşen DYY sonucu ekonomide üretim sürecinde önemli bir değişim beklenmemektedir. Bu durum mevcut üretimin devam edeceği olarak düşünüldüğünde yeni iş gücüne olan talebin çok fazla olmayacağına işaret etmektedir. Diğer taraftan DYY ile ülkeye gelen teknoloji, teknik ve yönetim bilgisi ülkede ilgili firmalarda verimlilik artırıcı etki göstererek bu firmaların yerli firmalara karşı rekabet gücü elde etmesini sağlayabilmektedir. Bu da yabancı firmalarla rekabet etme gücü olmayan yerli firmaların üretim sürecinden çekilmesine veya üretimlerini azaltmalarına neden olabilmektedir. Üretim sürecinin olumsuz etkileneceği böyle bir ortamda da emek gücüne olan talebin azalacağı dolayısıyla da istihdam düzeyinin düşeceği öngörülmektedir.

Bu tez çalışmasında 22 üst orta gelir grubu ülkesinde 2000–2022 dönemine ait yıllık veriler üzerinden DYY'nin istihdam üzerindeki etkisi panel regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Panel regresyon analizinden sonra ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesi için de Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemi kullanılmıştır. Analiz için kurulan modelde bağımlı değişken olarak istihdam, temel bağımsız değişken olarak doğrudan yabancı yatırımlar, kontrol değişkeni olarak da milli gelir, ihracat ve yatırım değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmada panel regresyon analizine geçmeden önce ilk olarak değişkenlerin durağanlık durumlarının belirlenmesi için Levin, Lin ve Chu ile Hadri LM birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık sınaması sonucunda tüm değişkenlerin düzeyde durağan oldukları tespit edilmiş ve model tahmini gerçekleştirilmiştir. Panel regresyon tahmininde ilk olarak sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar vermek için Hausman testi ve Breusch ve Pagan LM testleri gerçekleştirilmiştir. İlgili testler sonucunda rassal etkiler modelinin kullanılmasına karar verilmiştir. Panel regresyon tahmininde ikinci olarak rassal etkiler modelinin tahminine ilişkin sağlamlık testleri yapılmıştır. Bu doğrultuda Levene, Brown ve Forsythe testi ile modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı; Pesaran CD ve Friedman testleri ile modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı ve son olarak değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu LBI testleri ile modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı araştırılmıştır. Gerçekleştirilen sağlamlık testleri sonucunda modelde değişen varyans sorunu ve otokorelasyon sorunu olduğu belirlenmiştir. Buna bağlı olarak da bu sorunların ortadan kaldırılması için model Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi yöntemi kullanılarak tekrardan tahmin edilmiştir.

Analiz sonucunda doğrudan yabancı yatırımların istihdamı negatif yönde etkilediği bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları doğrudan yabancı yatırımların milli gelire oranındaki %1’lik bir artışın istihdam oranı üzerinde %0.01’lik bir azalışa neden olduğunu göstermiştir. Kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen milli gelirin ise istihdam oranı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu kanıtlanmıştır. Milli gelirdeki %1’lik bir artışın istihdam oranı üzerinde %0.03’lük bir artışa yol açtığı gözlemlenmiştir. Bir diğer kontrol değişkeni olan ihracatın ise istihdam üzerindeki pozitif etkisi istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Modelde bir başka kontrol değişkeni olarak yer alan yatırımların ise istihdam üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Sabit sermaye yatırımlarının milli gelire oranındaki %1’lik bir artışın istihdam oranı üzerinde %0.09’luk bir artışa neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada son olarak Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçları istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca istihdam ile modelde kontrol

değişkeni olarak yer alan milli gelir, ihracat ve yatırım değişkenleri arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ilgili dönemde 22 üst orta gelir grubu ülkesinde istihdam üzerinde negatif etkiye sahip olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Brady ve Wallace (2000), Vergil ve Ayaş (2009), Uğur ve Çetin (2022)'nin çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular söz konusu ülkelere yönelik gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların daha çok faaliyetteki bir firmayı satın alma ya da faaliyetteki bir firmaya ortak olma şeklinde gerçekleşmiş olabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımların getirmiş olduğu teknoloji ve teknik unsurların ilgili firmalara, yerli firmalara karşı üretim sürecinde önemli bir rekabet gücü sağlamaktadır. Bu durumun yerli üretim yapan firmaların üretimlerini olumsuz etkileyerek ilgili ülkelerde istihdam üzerinde negatif bir etkinin yaşanmasına neden olmuş olabileceği de düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada incelenen Azerbaycan, Dominik Cumhuriyeti, Bulgaristan, Gürcistan, Kazakistan, Makedonya, Moldova, Rusya ve Türkiye ülkelerinde DYY'nin istihdam üzerindeki negatif etkisinin sebebi olarak bu ülkelerdeki özelleştirme faaliyetleri de gösterilebilir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunması ilgili ülkeler için istihdam üzerinde doğrudan yabancı yatırımların etkili olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımların ilgili ülkelere yönelmesinde de bu ülkelerdeki iş gücünün varlığının belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular doğrudan yabancı yabancı yatırımların ilgili ülkelerde yürütülen istihdam politikalarında önemli bir araç olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdama olan etkisinin olumlu ve olumsuz olabileceği literatürdeki çalışmalarda ortaya konmuştur. Bu noktada doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu etkiler gösterebilmesi için doğrudan yabancı yatırımların daha çok yeni firma kurma şeklinde ülkeye gelmesi gerekmektedir. Bunun için de ülkeler gerekli yatırım ortamını hazırlamalıdır. Bunun yanında doğrudan yabancı yatırımların daha çok reel üretim alanlarındaki sektörler için gerçekleştirilmesi özendirilmeli ve teşvik edilmeli ve katma değeri yüksek üretim alanlarında yatırım yapacak yatırımcılara öncelik verilmelidir. Genel olarak doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için yabancı yatırımcıya vergi muafiyeti, vergi indirimi, yatırım için

gerekli sübvansiyon desteği, yatırım için gerekli alt ve üst yapı gibi hizmetlerin sağlanması gerekmektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin bürokratik işlemler azaltılmalı ve yatırımcıların hakları hukuki olarak güvence altına alınmalıdır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile ÷lkeye gelen teknolojinin, teknik ve yönetim bilgisinin ÷lke içindeki diğer firmalar tarafından içselleştirilip uygulanması adına gerekli ortam hazırlanmalı, bu konuda iş gücüne gerekli mesleki ve teknik eğitim verilerek ÷lkede nitelikli iş gücünün varlığı arttırılmalıdır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımcıların sahip oldukları rekabet gücü ile yerli firmaların üretim süreçlerini olumsuz etkilemesini önlemek için gerekli tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AFŞİN, Ş. (2005) Çokuluslu Şirketlerin Davranışlarının Genel Açıklamaları ve Teorik Yaklaşım. **Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi**, 12, 91-117.
- AGARWAL, J. (1980) Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. **Weltwirtschaftliches Archiv**, 739-773.
- AIZENMAN, J. (2003) Volatility, Employment and the Patterns of FDI in Emerging Markets. **Journal Of Development Economics**, 585-601.
- AJAGA, E. ve P. NUNNENKAMP (2008) Inward FDI, Value Added and Employment in US States: A Panel Cointegration Approach. **Kiel Working Papers**, 1420, 1-24.
- AKBULUT, M. (2009) **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi**. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- AKGÖBEK, İ. (2011) **Büyüme Stratejisi Olarak Şirket Birleşme ve Satın Almaları: Türk Perakende Sektöründe Bir Araştırma**. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- AKHİSAR, Ü. ve E. A. GÜVEL (2024) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Panel Veri Analizi Kullanılarak İşsizlik Üzerine Etkisinin Araştırılması. **Topkapı Journal of Social Science**, 3(1), 168-184.
- AKTAN, O. (2000) Bölgesel Bütünleşmeler. **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 18(1), 29-37.
- AKTAR, İ., N. DEMİRCİ ve L. ÖZTÜRK (2009) Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment? **International Research Journal of Finance and Economics**, 27, 2003-2011.

- AKYOL, D. (2013) **Doğrudan Yabancı Yatırımların Makroekonomik Etkileri: Türkiye ve Brezilya Karşılaştırması**. Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ALALAWNEH, M. ve A. NESSA (2020) The Impact of Foreign Direct Investment on Unemployment: Panel Data Approach. **Emerging Science Journal**, 4(4), 228-242.
- ALBAYRAK, O. (2024) **Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Göçünün İstihdam Piyasalarına Etkisi**. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bandırma.
- ALKİN, E., K. YILDIRIM ve M. ÖZER (2005) **İktisada Giriş**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ALPER, A. E. ve G. ORANSAY (2015) Cari Açık ve Finansal Gelişmişlik İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi Ekseninde Değerlendirilmesi. **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 1(2), 73-85.
- ALTINIŞIK, A. (2006) **Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Vergi Özendirme Önlemleri Karşısındaki Durumu ve Vergisel Teşviklerin Başarısında Çin**. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ARELLANO, M. (1987) Computing Robust Standard Errors for Within-Groups Estimators. **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 49(4), 431-434.
- ASTERIOU, D. ve S. G. HALL (2007) **Applied Econometrics: A Modern Approach** (Revised Ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- ATAN, C. C. (2000) **Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi**. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- AYAZ, N. (2018) **Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- BALLI, P. E. ve A. AYDIN (2022) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi. **Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 39-60.
- AYDINTAN, B. (2009) Dışa Açılma Yolunda Stratejik Ortaklıklar ve Türk Şirketleri Açısından Önemi. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2, 189-202.
- BADUR, M. L. (2019) **Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler: İstanbul, İzmir, Bursa ve Manisa İllerinde Bir Alan Araştırması**. Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Şırnak.
- BAL, H. ve D. GÖZ (2010) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19(2), 450-467.
- BALCERZAK, A. P. ve M. ZUREK (2011) Foreign Direct Investment and Unemployment: VAR Analysis for Poland in the Years 1995-2009. **European Research Studies**, 14(1), 3-14.
- BALDWIN, R. E. (1995) The Effect of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages. **OECD Jobs Study Working Papers**, 4, 1-45.
- BALLI, P. E. (2019) **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi**. Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bandırma.
- BALTAGİ, B. H. (2005) *Econometric Analysis of Panel Data*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- BATMAZ, N. ve S. TEKELİ (2007) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006). **Journal of Social Sciences**, 4, 35-52.

- BAYAR, Y. (2014) Effects of Economic Growth, Export and Foreign Direct Investment Inflows on Unemployment in Turkey. **Investment Management and Financial Innovations**, 11(2), 20-27.
- BAYAR, Y. ve A. ÖZOĞUL (2019) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği. **Kamu İş**, 4, 21-35.
- BAYAR, Y. ve M. Ü. ŞAŞMAZ (2017) Impact of Foreign Direct Investments on Unemployment in Emerging Market Economies: A Co-integration Analysis. **International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research**, 10(3), 90-96.
- BAYRAKDAR, S. ve S. SOYYİĞİT (2020) Yapısal Kırılmalar Altında Ticari Açıklığın ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: E7 Ülkeleri Örneği. **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 34(1), 40-59.
- BECK, N. ve J. N. KATZ (1995) What to do (and not to do) with Time-Series Cross-Section Data. **American Political Science Review**, 89, 634-647.
- BEŞOLUK, E. ve A. KESKİN (2023) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Analizi. **Journal of Emerging Economies and Policy**, 8(1), 266-284.
- BİNATLI, S. (2019) **Stratejik İş Birliklerinin İşletme Performansındaki Önemi: Havayollarında Stratejik İş Birlikleri**. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- BOONE, L. E. ve D. E. KURTZ (2019) **Çağdaş İşletme**. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- BRACONIER, H., P. J. NORBACK ve D. URBAN (2002) Vertical FDI Revisited. **Working Paper Series**, 579, 1-47.

- BRADY, D. ve M. WALLACE (2000) Spatialization, Foreign Direct Investment, and Labor Outcomes in the American States, 1978-1996. **Social Forces**, 79(1), 68-103.
- BREUSCH, T. S. ve A. R. PAGAN (1980) The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. **The Review of Economic Studies**, 47(1), 239-253.
- BUCKLEY, P. J. ve M. CASSON (1976) **Future of the Multinational Enterprise**. London: Macmillan.
- BURCA, S. D., L. BROWN ve R. FLETCHER (2004) **International Marketing**. New Jersey: FT Publishing International.
- BÜLBÜL, O. G. ve F. EMİRMAHMUTOĞLU (2010) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12(1), 205-238.
- CALVO, G., L. LEIDERMAN ve C. REINHART (1993) Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors. **IMF Staff Papers**, 40(1), 108-151.
- CAM, E. (2003) Türk İstihdam Politikasında Çalışan Kadınlar ve Uygulanan Politikalar. **Çelik İş Sendikası Aylık Yayın Organı**, 13, 30-33.
- CANBAY, Ş. ve M. KIRCA (2020) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşsizlik Üzerine Etkileri: 1991-2016 Dönemi. **Vizyoner Dergisi**, 11(26), 154-163.
- CANDEMİR, A. (2009) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. **Ege Akademik Bakış**, 9(2), 659-675.

- CHANG, S. C. (2007) The Interactions Among Foreign Direct Investment, Economic Growth, Degree of Openness and Unemployment in Taiwan. **Applied Economics**, 39(13), 1647-1661.
- CHELLA, N. ve A. PHIRI (2017) Long-run Cointegration between Foreign Direct Investment, Direct Investment and Unemployment in South Africa. **MPRA Paper**, 82371.
- ÇAKMAKÇI, F. (2018) **Türkiye'nin Gürcistan ile Dış Ticaret İlişkilerinin Değerlendirilmesi**. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÇALIŞKAN, Ö. (2003) Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler. **Dış Ticaret Dergisi**, 27, 80-106.
- ÇAVUŞGİL, T. S., G. KNIGHT ve J. R. RIESENBERGER (2007) **International Business**. New York: Pearson.
- ÇETİN, M. ve E. ECEVİT (2010) Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 11(2), 166-182.
- ÇİFTÇİOĞLU, S., S. FETHİ ve N. BEGOVIC (2007) The Impact of Net Inflows of Foreign Direct Investment on Economic Growth, Unemployment and Openness: A Panel Data Analysis of Nine Central and East European Countries. **Journal of Global Business Management**, 3(2), 89-94.
- ÇİL, D. (2022) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Geçiş Ekonomileri İçin Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı. **Sosyal Mucit Academic Review**, 3(2), 196-212.
- ÇİNKO, L. (2009) Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 24(1), 117-131.

- ÇOLAK, O. ve N. ALAKBAROV (2017) Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment? Empirical Approach for the Commonwealth of Independent States. **Bilig**, 83, 147-169.
- DEMİR, Z. (2023) **Doğrudan Yabancı Yatırımların Çevre Kirliliğine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama**. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- DENİZ, R. B. (2002) Ortak Girişim Stratejisi İle Global Pazarlara Giriş. **Öneri**, 18, 37-40.
- DİRİMTEKİN, H. (1981) **Makro İktisat**. Eskişehir: Bizim Kitabevi.
- DJAMBASKA, E. ve A. LOZANOSKA (2015) Foreign Direct Investment and Unemployment: Evidence from the Republic of Macedonia. **International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom**, 3(12), 73-85.
- DOĞAN, B. ve M. CAN. (2016) Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu?: Türkiye Örnekleminde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 614(53), 9-20.
- DRISCOLL, J. ve A. KRAAY (1998) Consistent Covariance Matrix Estimation With Spatially Dependent Panel Data. **Review of Economics and Statistics**, 80, 549-560.
- DRITSAKIS, N. ve P. STAMATIOU (2018) Causal Nexus between FDI, Exports, Unemployment and Economic Growth for the Old European Union Members: Evidence from Panel Data. **International Journal of Economic Sciences**, 2(2), 35-56.
- DUMAN, E. (2022) BRICS-T Ülkelerinde Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Panel Veri Analiz Uygulaması. **Sosyoekonomi**, 30(53), 277-289.

- DUMITRESCU, E. I. ve C. HURLIN (2012) Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. **Economic Modelling**, 29(4), 1450-1460.
- DUNNING, J. H. (1995) Re-appraising the Electric Paradigm in an Age of Alliance Capitalism. **Journal of International Business Studies**, 26(3), 461-492.
- DUNNING, J. H. (2000) The Eclectic Paradigm As an Envelope for Economic and Business Theories of MNE Activity. **International Business Review**, 9, 163-190.
- DURSUN, S. (2021) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(1), 353-368.
- DURUPINAR, B. (2022) **Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama**. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- EFE, B. (2002) **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Analizi**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- EICKER, F. (1967). Limit Theorems for Regressions With Unequal and Dependent Errors Proceedings of Fifth Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability. **University of California Press**, 1(1), 59–82.
- EKİNCİ, A. (2011) Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi** 6(2), 71-96.
- EKONOMİ BAKANLIĞI (2013) **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2012 Yılı Raporu**. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- ERÇAKAR, M. E. ve H. GÜVENOĞLU (2018) Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016). **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18(6), 349-356.

- ERDOĞAN, A. (2018) **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği**. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ERTEK, T. (2008) **Makroekonomiye Giriş**. İstanbul: Beta Yayınları.
- EYÜBOĞLU, D. (2003) **2001 Krizi Sonrasında İşsizlik ve Çözüm Yolları**. Ankara: MPM Yayınları.
- FROOT, K. A. (1989) Consistent Covariance Matrix Estimation With Cross-Sectional Dependence and Heteroskedasticity in Financial Data. **The Journal of Financial and Quantitative Analysis**, 24(3), 333–355.
- GEDİZ, B. ve H. YALÇINKAYA (2000) Türkiye’de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 6(1), 161-184.
- GOLEJEVSKA, A. (2001) Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing. **Yearbook of Polish European Studies**, 5, 97-114.
- GÖÇER, İ. ve O. PEKER (2014) Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. **Yönetim Ve Ekonomi**, 1(21), 108-123.
- GÖVER, T. (2005) **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi**. T.C. Başbakanlık ve Hazine Müsteşarlığı.
- GREENE, W. H. (2003) **Econometric Analysis**. New Jersey: Prentice Hall.
- GUJARATI, D. (2004) **Basic Econometrics**. New York: McGraw-Hill.
- GÜNGÖRDÜ, A. ve K. G. YILMAZ (2016) Uluslararası Ticaret ve Yatırım Teorisi Olarak Eklektik Paradigma: Geçmişten Günümüze Bir Bakış. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20, 1003-1020.

- GÜVEN, S. (2014) **Panel Veri Yaklaşımıyla Uluslararası Turizm Talebinin Modellenmesi: Antalya Örneği**. Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- HABIB, M. D. ve S. SARWAR (2013) Impact of Foreign Direct Investment on Employment Level In Pakistan: A Time Series Analysis. **Journal of Law, Policy and Globalization**, 10, 46-55.
- HASBİ, D. T. ve U. EVLİMOĞLU (2023) Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Büyüme ve İşsizlik Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi. **Fiscaeconomia**, 7(3), 1948-1976.
- HİSARCIKLILAR, M., D. GÜLTEKİN ve A. A. AŞICI (2014) Can FDI Be a Panacea for Unemployment? The Turkish Case. **Nottingham Workshop Papers**, 1-30.
- HSIAO, C. (2014) **Analysis of Panel Data**. Cambridge: Cambridge University.
- HUBER, P. J. (1967) The Behavior of Maximum Likelihood Estimates Under Nonstandard Conditions. **University of California Press**, 1, 221–233.
- HUNYA, G. ve I. GEISHECKER (2005) Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. **Wiiw Research Report**, 1-35.
- IMAD, M. (2002) **Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice**. Londra: Palgrave Macmillan.
- IMF (1994) **Annual Report**.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/archive/pdf/ar1994.pdf>
- IMF (2019) **Glossary of Foreign Direct Investment Terms**.
<https://www.imf.org/external/np/sta/di/glossary.pdf>
- INEWKE, J. N. (2013) FDI, Employment and Economic Growth in Nigeria. **African Development Review**, 25(4), 421-433.

- IRPAN, H. M., R. M. SAAD, A. B. S Md NOR, A. H. Md NOR ve N. IBRAHİM (2016) Impact of Foreign Direct Investment on the Unemployment Rate in Malaysia. **Journal of Physics: Conference Series**, 710(1), 1-10.
- İLGİN, A. (1988) **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- JAOUADI, S. (2014) Could Foreign Direct Investment Increase Unemployment: Case of KSA. **Research Journal of Economics and Business Studies**, 3(9), 51-56.
- JAYARAMAN, T. K. ve B. SINGH (2007) Foreign Direct Investment and Employment Creation in Pacific Island Countries: An Empirical Study of Fiji. **Asia-Pacific Research and Training Network on Trade Working Paper**, 35, 2-15.
- JOHNNY, N., E. K. TIMIPEREI, O. KROKOME ve D. MARKJACKSON (2018) Impact of Foreign Direct Investment on Unemployment Rate in Nigeria (1980-2015). **International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences**, 8(3), 57-69.
- JUDE, C. ve M. L. POP-SILAGHI (2015) Employment Effects of Foreign Direct Investment: New Evidence from Central and Eastern European Countries. **International Economics**, 145, 32-49.
- KAHVECİ, Ş. ve H. TERZİ (2017) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri İle Testi. **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 49, 135-154.
- KANAT, D. (2023) **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Dış Ticaret İlişkisi**. Bülent Ecevit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- KARA, M. A. (2019) **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İş Gücü Piyasasına Etkileri: Mikro Veri Analizi**. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.

- KARLSSON, S., F. SJOHOLM, N. LUNDIN ve P. HE (2009) Foreign Firms and Chinese Employment. **The World Economy**, 32(1), 179-201.
- KARLUK, R. (1983) **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- KILIÇ GÖRMEZÖZ, K. (2007) **Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri**. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- KMENTA, J. (1986) **Elements of Econometrics**. New York: Macmillan Publishing.
- KNELLER, R. ve M. PISU (2005) Industrial Linkages and Export Spillovers from FDI. **University of Nottingham Research Paper**, 30(1), 105-134.
- KNICKERBORKER, F. T. (1973) **Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise**. Boston: Harvard University.
- KNOEDLER, H. (2000) Domestic Employment Effects of Foreign Direct Investment: Empirical Evidence for West Germany. **Management Research Review**, 23(2), 44-47.
- KORKMAZ, Ö. ve B. DAŞTAN (2020) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki (2005-2019). **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 3(4), 260-279.
- KOYUNCU, F. T. (2017) Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015). **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 7(2), 17-24.
- KURTARAN, A. (2007) Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2, 367-382.
- KURTOVIC, S., B. SILJKOVIC ve M. MILANOVIC (2015) Long-Term Impact of Foreign Direct Investment on Reduction of Unemployment: Panel Data Analysis

of The Western Balkans Countries. **Journal of Applied Economics and Business Research**, 5(2), 112-129.

KÜÇÜKKALAY, A. M. (2011) **İktisadi Düşünce Tarihi**. İstanbul: Beta Basım Yayın.

LALL, S. (1995) Employment and Foreign Investment: Policy Options for Developing Countries. **International Labour Review**, 134(1), 521-539.

LESHER, M. ve S. MIROUDOT (2008) Foreign Direct Investment Spillovers and Their Interrelationships with Trade. **OECD Investment Policy Perspectives**, 80, 1-35.

MANİSALI, E. (1975) **Gelişme Ekonomisi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

MEGBOWON, E., S. NGARAVA ve A. MUSHUNJE (2016) Foreign Direct Investment Inflow, Capital Formation and Employment in South Africa: A Time Series Analysis. **International Journal of Economics and Finance Studies**, 8(2), 175-189.

MESSERLIN, P. (1995) The Impact of Trade and Capital Movements on Labour: Evidence on the French Case. **OECD Economic Studies**, 24, 89-124.

MICKIEWICZ, T. M., S. RADOSEVIC ve U. VARBLANE (2000) The Value of Diversity: Foreign Direct Investment and Employment in Central Europe During Economic Recovery. **Tartu University Press**, 2, 1-44.

MOHAMED, O. A. S (2018) Vector Autoregressive Analysis-VAR Foreign Direct Investment and Unemployment: Sudan 1990-2016. **Global Journal of Economic and Business**, 4, 224-235.

MOTTA, M. ve G. NORMAN (1996) Does Economic Integration Cause Foreign Direct Investment? **International Economic Review**, 37(4), 757-783.

MUCUK, M. ve M. T. DEMİRSEL (2013) The Effect of Foreign Direct Investments on Unemployment: Evidence From Panel Data for Seven Developing Countries. **Journal of Business, Economics and Finance**, 2, 53-66.

- NARULA, R. ve J. X. ZHAN (2019) Using Special Economic Zones To Facilitate Development: Policy Implications. **Transnational Corporations**, 26(2), 1-25.
- NAUDE, W. ve W. KRUGELL (2007) Investigating Geography and Institutions as Determinants of Foreign Direct Investment in Africa Using Panel Data. **Applied Economics**, 39(10), 1223-1233.
- NGUYEN, T. Q., L. T. K. TRAN, L. P. PHAM ve D. T. NGUYEN (2020) Impacts of Foreign Direct Investment Inflows on Employment in Vietnam. **Institutions and Economics**, 12(1), 37-62.
- NUNNEKAMP, P., J. E. A. BREMONT (2007) FDI in Mexico: An Empirical Assessment of Employment Effects. **Kiel Working Paper**, 1328,1-35.
- OĞUZ, A. (2018) Makro Ekonomi Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam. **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 7(2), 671-683.
- ONANUGA, A. T. ve O. T. ANANUGA (2018) Government Policy Foreign Direct Investment and Unemployment in Emerging Economies. **AUDOE**, 14(2), 21-40.
- ONGUN, T. (2001) **Yabancı Sermaye ve Borçlar, Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz**. Ankara: İmaj Yayınevi.
- ONYINYE, I., E. JONATHAN ve O. EMMANUEL (2018) Foreign Capital Inflows and Unemployment in Nigeria: A New Evidence From ARDL-Bounds Testing Approach. **International Journal of Business**, 5(6), 176-188.
- OSABOHEN, R., O. D. AWOLOLA, O. MATTHEW, O. Q. ITUA ve E. ELOMIEN (2020). Foreign Direct Investment Inflow and Employment in Nigeria. **Investment Management and Financial Innovations**, 17(1), 77-84.
- ÖZEL, B. (2018) **Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği**. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya.

- ÖZER, M. ve K. BİÇERLİ (2003) Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. **Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 1-34.
- ÖZGÜVEN, A. (1996) **İktisat Bilimine Giriş**. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZTÜRK, L. (2004) Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış. **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 7, 110-128.
- ÖZTÜRK, Ö. F. ve Y. BAYAR (2016) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Literatür İncelemesi. **International Journal of Applied Economic and Finance Studies**, 1(1), 61-85.
- PAKSOY, H. ve M. ALAGÖZ (2024) Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Açıklık ve İstihdamın, Büyüme Üzerine Etkisi: Kazakistan Örneği (1992-2022). **Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 6(1), 161-175.
- PALAT, M. (2011) The Impact of Foreign Direct Investment on Unemployment in Japan. **Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis**, 59(7), 261-266.
- PARKS, R. (1967) Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated. **Journal of the American Statistical Association**, 62, 500–509.
- PAZARLIOĞLU, M. V. ve Ö. K. GÜRLER (2007) Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı. **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 44(508), 35-43.
- PEDERSEN, K. (2003) The Eclectic Paradigm: A New Deal? **Journal of International Business and Economy**, 4(1), 1-27.

- PEKCAN, D. (2022) Yeni Kurumsal İktisadın Doğrudan Yabancı Yatırım Teorilerine Katkısı **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, 1431-1458.
- PEKER, O. ve İ. GÖÇER (2010) Yabancı Doğrudan Yatırımların Türkiye'deki İşsizliğe Et- kisi: Sınır Testi Yaklaşımı. **Ege Akademik Bakış**, 10(4), 1187-1194.
- PEKİN, T. (1993) **Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam**. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- PINN, S. L. S., K. S. CHING, M. KOGID, D. MULOK, K. MANSUR ve N. LOGANATHAN (2011) Empirical Analysis of Employment and Foreign Direct Investment in Malaysia: An ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration. **Advances in Management and Applied Economics**, 1(3) 77-91.
- PROTSENKO, A. (2003) **Vertical and Horizontal Foreign Direct Investments in Transition Countries**. Ludwig-Maximilians-Universität, Doktora Tezi, München.
- ROOT, F. R. (1997) **International Trade and Investment**. Nashville: South-Western Publishing.
- ROGERS, W. (1993) Regression Standard Errors in Clustered Samples. **Stata Technical Bulletin**, 3, 19–23.
- SANDALCILAR, A. R. (2012) Türkiye'de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 3(4), 273-285.
- SARAY, M. O. (2011) Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. **Maliye Dergisi**, 161, 381-403.
- SARIHAN, A. Y. ve M. BAYIR (2023) Inward FDIS and Employment Relationship at the Peak of Globalization: An Analysis on Developing Countries. **International**

Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences, 13(1), 64-84.

SAVAŞIR, R. (1999) **Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde KOBİ'ler Açısından İstihdam Politikaları**. Ankara: Kamu-İş Yayınları.

SAYILGAN, G. ve C. SÜSLÜ (2011) Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Türkiye ve Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerine Bir İnceleme. **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, 5(11), 73-96.

SEYF, A. (2000) Can More FDI Solve The Problem of Unemployment in The EU? A Short Note. **Applied Economics Letters**, 7(2), 125-128.

SEYİDOĞLU, H. (2020) **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**. Ankara: Güzemcan Yayınları.

SHAARI, S. M., N. E. HUSSAIN ve M. S. A. HALIM (2012) The Impact of Foreign Direct Investment on the Unemployment Rate and Economic Growth in Malaysia. **Journal of Applied Sciences Research**, 8(9), 4900-4906.

SHENKAR, O. ve Y. LUO (2007) **International Business**. New York: Sage Publications.

STRAT, A. V., A. DAVIDESCU ve A. M. PAUL (2015) FDI and the Unemployment - A Causality Analysis for The Latest EU Members. **Procedia Economics and Finance**, 23, 635-643.

SÜT, A. T. ve Ö. YÜKSEL (2022) Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. **International Conference On Eurasian Economies**, 90-95.

ŞAHİN, L. (2016) Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri. **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(2), 103-118.

- ŞATIROĞLU, K. D. (1984) **Çokuluslu Şirketler**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ŞENER, S. (2013) **Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Yabancı Yatırımlar**. Bursa: Ekin Yayınları.
- TANYERİ, İ. (1998) Keynes’in İstihdam ve Ücret Analizi. **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16(2), 29-45.
- TARI, R. ve H. BİDİRDİ (2009) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri: 1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 24, 253-268.
- TATOĞLU, F. Y. (2013) **Panel Veri Ekonometrisi**. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TEKELİ, İ. ve S. İLKİN (1987) **Dünyada ve Türkiye’de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü**. Ankara: Yurt Yayınları.
- TURHAN, M. ve Ö. TAŞSEVEN (2010) Yönetim Fonksiyonlarının Uygulandığı Alanlarda Ortaya Çıkan Hata Değerlerinin Oluşturduğu Yeni İlişkilerin Panel Veri Modelleri ile İrdelenmesi. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 11, 128-153.
- TÜTÜNCÜ, D. ve U. EVLİMOĞLU (2023) Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Büyüme ve İşsizlik Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi. **Fiscoeconomia**, 7(3), 1948-1976.
- UĞUR, B. ve R. ÇETİN (2022) Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdam Üzerine Etkileri: G-20 Örneği. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 72, 109-123.
- ULUYOL, O. ve V. E. TÜRK (2013) Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama. **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 15, 366-384.

UNAY, C. (1996) **Makro Ekonomi**. İstanbul: Ekin Kitabevi.

UNCTAD (1994) **World Investment Report Transnational Corporations, Employment and the Workplace**. <https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>.

UNCTAD (1998) **World Investment Report**. https://unctad.org/system/files/official-document/wir1998_en.pdf.

USLU, A. T. (1997) Uluslararasılaşmada Önemli Bir Araç Olarak Stratejik Birleşmeler. **Öneri** 7, 19-23.

ÜÇLER, G., O. KIZILKAYA ve Ü. BULUT (2013) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile İstihdam Arasındaki İlişki: 1989-2011 Dönemi İçin Türkiye Örneği. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 5(2), 19-30.

VACAFLORES, D. E. (2011) Was Latin America Correct in Relying in Foreign Direct Investment to Improve Employment Rates? **Applied Econometrics and International Development**, 11(2), 101-122.

VERBEEK, M. (2004) **A Guide to Modern Econometrics**. New York: John Wiley & Sons Ltd.

VERGİL, H. ve N. AYAS. (2009) Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Panel Veri Analizi. **İktisat, İşletme ve Finans**, 24(275), 89-114.

VERNON, R. (1966) International Investment and International Trade in the Product Cycle. **Quarterly Journal of Economics**, 80(2), 192-270.

WALLACE, P. C. ve P. S. ESTENSON (1962) **Income, Employment, and Economic Growth**. New York: Norton & Company.

WHITE, H. (1980) A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and A Direct Test for Heteroskedasticity. **Econometrica**, 48(4), 817–838.

- WILLIAMS, D. (2003) Explaining Employment Changes in Foreign Manufacturing Investment in the UK. **International Business Review**, 12(4), 479-47.
- YALMAN, İ. N. ve Ş. M. KOŞAROĞLU (2017) Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi. **Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi**, 1(2), 191-205.
- YAPRAKLI, H. (2010) **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz**. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- YAYLI, Ş. ve M. K. DEĞER (2012) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam Arası İlişkiler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Dinamik Panel Veri Nedensellik Analizleri (1991- 2008). **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 49(568), 43-51.
- YILDIRIM, K. (1999) **Makro Ekonomi**. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- YILDIRIM, K. (2010) **Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam ve Ücretler Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama**. Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ZDRAVKOVIĆ, A., M. ĐUKIĆ ve A. BRADIĆ-MARTINOVIĆ (2017) Impact of FDI on Unemployment in Transition Countries: Panel Cointegration Approach. **Industrija**, 45(1), 161-174.
- ZEB, N., F. QIANG ve M. S. SHAARIF (2014) Foreign Direct Investment and Unemployment Reduction in Pakistan. **International Journal of Economics and Research**, 5(2), 10-17.

